



Service de lutte contre la pauvreté,
la précarité et l'exclusion sociale

Steunpunt tot bestrijding van armoede,
bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting

Dienst zur Bekämpfung von Armut, prekären
Lebensumständen und sozialer Ausgrenzung

Solidariteit en armoede

EEN BIJDRAGE AAN POLITIEK DEBAT EN POLITIEKE ACTIE

SAMENVATTING

TWEEJAARLIJKS VERSLAG 2020-2021

**STEUNPUNT TOT BESTRIJDING VAN ARMOEDE,
BESTAANSONZEKERHEID EN SOCIALE UITSLUITING**

Inhoud

Inleiding	1
Hoofdstuk I - Solidariteit en armoede in perspectief	4
1. Solidariteit door een armoedebril	4
2. Drie dimensies van solidariteit	4
3. Ongelijkheden en evoluties in de organisatie van solidariteit	5
4. Impact van COVID-19 en de overstromingen van juli 2021	6
Hoofdstuk II – Solidariteit en werk	8
1. Mensen in armoede als actoren van solidariteit via werk	8
2. Mensen in armoede aan de grenzen van het systeem van solidariteit	9
Hoofdstuk III – Solidariteit en fiscaliteit	11
1. Innen van belastingen	11
2. Het besteden van publieke middelen	13
Hoofdstuk IV – Wegen naar solidariteit en rechtvaardigheid	15
1. Solidariteit en armoedebestrijding: wat staat er op het spel?	15
2. De sociale zekerheid versterken voor een meer rechtvaardige en solidaire samenleving	17
3. Naar een rechtvaardige fiscaliteit	21
4. Een rechtvaardige besteding van publieke middelen: kwaliteitsvolle en toegankelijke publieke diensten	24
Besluit	27
Bijlage	30
Eindnoten	36

Inleiding



Voor u ligt het elfde tweejaarlijkse Verslag van het interfederaal Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (verder het Steunpunt tot bestrijding van armoede). Het is gewijd aan het thema ‘solidariteit en armoede’.

Zoals de voorgaande tweejaarlijkse Verslagen, kwam dit Verslag tot stand op basis van overleg met mensen in armoede en hun verenigingen en diverse andere actoren. Dit is één van de manieren waarop het Steunpunt tot bestrijding van armoede - een onafhankelijke, interfederale, publieke instelling - zijn opdracht om de effectiviteit van de uitoefening van mensenrechten in armoedesituaties te evalueren, realiseert¹.

Het thema van solidariteit werd gekozen op basis van een uitwisseling binnen de Begeleidingscommissie van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, in februari 2020. Aan de vooravond dus van een pandemie, met een enorme en dramatische impact op onze samenleving en op de wereld, waarvan we ons toen helemaal niet bewust waren.

De COVID-19-crisis had uiteraard ook een bijzonder grote impact op de totstandkoming van dit Verslag.

Vooreerst kreeg solidariteit een bijzonder actuele invulling tijdens de COVID-19-crisis en de beschermingsmaatregelen die door de verschillende overheden werden genomen. In het dagelijks leven namen heel wat individuen en organisaties het heft in handen om mensen in preciaire situaties zo veel mogelijk te ondersteunen, de verschillende regeringen namen dan weer – in verschillende fasen – maatregelen om gezinnen, werknemers, zelfstandigen en bedrijven te ondersteunen om de moeilijke perioden van lockdown, tijdelijke werkloosheid, sluitingen ... door te kunnen komen.

Ook in de zomer van 2021 zagen we solidariteit op een bijzondere manier ingevuld. De overstromingen die in het bijzonder verschillende Waalse gemeenten teisterden, hebben heel veel gezinnen – waaronder heel wat mensen die zich reeds in preciaire situaties bevonden – hard getroffen. De vaststelling uit het vorige tweejaarlijkse Verslag ‘Duurzaamheid en armoede’ (december 2019) dat mensen in armoede harder getroffen worden door de klimaatveranderingen – niet alleen in het Zuiden maar ook in ons land – werd nog maar eens op een dramatische manier duidelijk. Maar ook op dat moment zagen we een grote solidariteit met de getroffen inwoners ontstaan, zowel vanwege de naaste omgeving (buren en familie), als vanwege mensen verderaf, vanuit de verschillende landsgedeelten.

Doorheen dit Verslag zal regelmatig verwezen worden naar deze context van solidariteit, zowel naar de verschillende uitingsvormen ervan als naar bepaalde evoluties.

Ook voor de werking van het Steunpunt tot bestrijding van armoede was er een grote impact. Het Steunpunt heeft van bij het begin van deze COVID-19-crisis nieuwe werkzaamheden opgestart en op verschillende manieren aandacht gevraagd voor mensen in situaties van armoede en bestaansonzekerheid, onder meer door te wijzen op de mogelijke impact van de gezondheids crisis en de beschermingsmaatregelen op de mensenrechten, te herinneren aan de pertinentie van het to leave no one behind-motto van de VN-Agenda 2030 (en eveneens centrale boodschap van het tweejaarlijkse Verslag ‘Duurzaamheid en armoede’) in deze crisis, een overzicht te maken van COVID-19-maatregelen van de verschillende regeringen ter ondersteuning in situaties van armoede en bestaansonzekerheid, adviezen in te dienen bij de Taskforce ‘Kwetsbare groepen’ op federaal niveau en

andere beleidsplatformen, en een stakeholdersoverleg te organiseren binnen de Vlaamse Taskforce *'Kwetsbare gezinnen'*².

De impact gold uiteraard ook voor het overlegproces. Omwille van de lockdownmaatregelen waren vanaf de lente van 2020 geen overlegbijeenkomsten mogelijk. De verschillende verenigingen waar armen het woord nemen, maar ook andere organisaties en diensten, waren heel druk bezig om hun werking aan te passen aan de bijzondere omstandigheden en de mensen in precaire situaties zo veel mogelijk te ondersteunen. Als alternatief voor een overlegbijeenkomst met enkel verenigingen waar armen het woord nemen – om het concept van solidariteit samen met hen te verkennen – organiseerde het Steunpunt tot bestrijding van armoede een bevraging bij deze verenigingen over solidariteit, bepaalde evoluties, de context van COVID-19... Dertien verenigingen hebben een bijdrage geleverd aan deze bevraging, materiaal dat bijzonder nuttig was voor de voorbereiding en vormgeving van het overlegproces en voor de teksten van dit Verslag.

Vervolgens heeft het Steunpunt tien overlegvergaderingen georganiseerd in de periode van september 2020 tot oktober 2021, waarvan negen in de vorm van een Zoom-videoconferentie en de laatste bijeenkomst in een hybride vorm (een bijeenkomst in Brussel, gecombineerd met videoconferentie). Uiteraard zijn we ons ervan bewust dat deze digitale overlevorm in contrast staat met onze aandacht en werkzaamheden rond de problematiek van de digitale uitsluiting, maar gezien de COVID-19-omstandigheden waren er geen andere mogelijkheden. Het team van het Steunpunt heeft hierbij telkens overlegd met de betrokken verenigingen, samen met hen gezocht naar de meest geschikte werkmethoden, en ook technische hulpmiddelen ter beschikking gesteld.

Op de meeste bijeenkomsten waren een 40 tot 50-tal deelnemers aanwezig, waarvan een groot deel mensen in armoede, met behulp van allerlei communicatiemiddelen (via een computer binnen een vereniging, via tablet of zelfs telefoon ...). We willen in elk geval de energie en de investering vanwege de deelnemers sterk benadrukken, en hen van harte danken voor deze grote inspanningen. Daarnaast willen we ook wijzen op het engagement van verenigingen om de verslagen van de bijeenkomsten, de discussiepunten, en de ontwerpteksten op voorhand intensief in groep te bespreken. Ook dit was immers niet evident voor de verenigingen, gezien COVID-19 en de verschillende maatregelen: het was moeilijk om samen te komen, de leden moesten vaak de verslagen en ontwerpteksten op scherm lezen, soms op het schermje van hun telefoon ...

Daarnaast kon het team van het Steunpunt tot bestrijding van armoede op 8 november 2021 in Eupen, op uitnodiging van de bevoegde minister en zijn administratie van de Duitstalige Gemeenschap, de elementen uit het overlegproces voorstellen aan de lokale actoren. Deze actoren brachten op hun beurt specifieke elementen aan vanuit de Gemeenschap, die onze analyse verder konden verrijken.

In de Begeleidingscommissie van februari 2020 was er, bij de keuze voor het thema van solidariteit, het besef dat het een heel breed thema betrof, en dat enige afbakening nodig zou zijn. Doorheen het overlegproces zijn dan ook keuzes gemaakt, op basis van de bevraging van het Steunpunt bij de verenigingen en van de eerste overlegvergaderingen. Zo werd beslist om te focussen op twee domeinen, werk en fiscaliteit, die tijdens de uitwisseling heel sterk naar voren kwamen als domeinen waar solidariteit een centrale plaats heeft of dient te hebben. Tegelijk werd in het overleg gevraagd om doorheen het Verslag ook regelmatig naar andere maatschappelijke domeinen te verwijzen.

Bij de structurering van het overlegproces is door het team van het Steunpunt gebruik gemaakt van drie dimensies van solidariteit. Twee dimensies zijn pertinent aanwezig in de literatuur rond solidariteit: bijdragen en herverdelen. Tijdens het overleg is door verschillende actoren gevraagd om een derde – collectieve – dimensie toe te voegen: een dimensie die het collectief aspect, het zich verenigen om de maatschappij te organiseren en te strijden tegen ongelijkheden, expliciteert.

Het eerste hoofdstuk van dit Verslag plaatst solidariteit en armoede in perspectief, door solidariteit vanuit armoedesituaties te bekijken en in te gaan op de drie dimensies waarin solidariteit in het overleg werd bekeken. Daarnaast worden ook een aantal ongelijkheden en ontwikkelingen in de organisatie van solidariteit bekeken, en de impact van COVID-19 en de overstromingen van de zomer van 2021.

Het tweede en derde hoofdstuk gaan in op de domeinen van werk en fiscaliteit. In het bijzonder de dimensies van 'bijdragen' en 'herverdelen' komen hierbij aan bod.

Het vierde hoofdstuk stelt een aantal wegen en aanbevelingen naar meer rechtvaardigheid en solidariteit voor, voortbouwend op de eerste drie hoofdstukken. Na een eerste – eerder inleidend - punt over de uitdagingen, gaan we in op het belang van een sterke sociale zekerheid, een rechtvaardige fiscaliteit en kwalitatieve en toegankelijke publieke diensten. Dit hoofdstuk bevat dus aanbevelingen voor de verschillende punten, geïnspireerd door de analyses in de drie andere hoofdstukken. Het Steunpunt tot bestrijding van armoede kreeg immers de opdracht om – naast de uitwerking van analyses - aanbevelingen te formuleren, gericht aan de verschillende regeringen, parlementen en adviesorganen.

Citaten in de tekst zonder eindnoot zijn gebaseerd op interventies van deelnemers tijdens de overlegbijeenkomsten. Daarnaast zijn in de tekst via eindnoten vele verwijzingen opgenomen naar publicaties en werkzaamheden van diverse actoren: verenigingen waar armen het woord nemen en hun netwerken, organisaties op het terrein, instellingen, administraties, wetenschapsinstellingen... en het Steunpunt tot bestrijding van armoede zelf.

De deelnemers aan het overleg vragen alvast dat de analyses en aanbevelingen in het Verslag dienen voor politiek debat en politieke acties, zoals in het Samenwerkingsakkoord ter bestendiging van het armoedebeleid³ als engagement van de verschillende overheden is opgenomen. De organisatie van een Interministeriële conferentie rond armoedebestrijding, en van een debat in de verschillende regeringen, parlementen, en bevoegde adviesraden, rond de elementen uit dit tweejaarlijkse Verslag, zou een erkenning betekenen van de inbreng en het engagement van de deelnemers aan het overleg binnen het Steunpunt, evenals een concrete bijdrage in de strijd tegen armoede in de volgende jaren, in de context van herstel- en klimaatbeleid.

Het team van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting

* Het Steunpunt tot bestrijding van armoede is zich bewust van discriminatie op basis van gender. Maar omwille van de leesbaarheid gebruiken we geen inclusieve schrijfstijl, om zo leesmoelijkheden voor bepaalde groepen te vermijden (dyslexie, slechthoortheid ...).

Hoofdstuk I - Solidariteit en armoede in perspectief

Dit eerste hoofdstuk verkent het begrip solidariteit vanuit een armoedeperspectief.

1. Solidariteit door een armoedebрил

In een eerste punt delen we enkele inzichten over wat solidariteit voor mensen in armoede betekent, op basis van een in juni 2020 door de verenigingen ingevulde vragenlijst en van de eerste overlegvergaderingen. Voor mensen in armoede doet solidariteit vooreerst een beroep op de collectieve waarden tussen mensen onderling, zoals wederzijdse hulp en samenwerking. Hierbij gaat het ook om het menselijke contact en de onderlinge band die gesmeed wordt, en om de erkenning van de Ander als gelijke. Om te vermijden dat solidariteit tot schaamte en leed leidt bij wie geholpen wordt, is menselijke waardigheid cruciaal. De deelnemers aan het overleg benadrukten trouwens het belang van wederzijdse hulp bij kwetsbare groepen, vooral binnen de familie. Tegelijkertijd is solidariteit tussen mensen in armoede vaak een kwestie van overleven en daardoor niet persé een bewuste keuze.

Zoals de meeste literatuur over dit thema, maken de deelnemers aan het overleg onderscheid tussen twee types van solidariteit: enerzijds de zogenaamde 'warme' of 'directe' solidariteit - die min of meer spontaan tussen burgers ontstaat, individueel of collectief - en anderzijds de 'koude' of 'indirecte' solidariteit - door de overheid (de Staat) georganiseerd als onderdeel van een gezamenlijk sociaal pact waarbij niemand de directe keuze heeft al dan niet solidair te zijn. Voor de leden van verenigingen waar armen het woord nemen bestaat er geen koude solidariteit zonder warme solidariteit: bestaande 'koude' solidariteitsmechanismen, zoals de sociale zekerheid, zijn er gekomen doordat bewegingen en individuele mannen en vrouwen daar gezamenlijk – een 'warme' – strijd voor hebben gevoerd.

2. Drie dimensies van solidariteit

Tijdens de besprekingen over het begrip solidariteit kwamen drie dimensies van solidariteit naar voren: bijdrage, herverdeling en collectiviteit.

Het eerste aspect van solidariteit bestaat in het bijdragen aan de verbetering van de samenleving, het mee creëren van welvaart en/of geluk, het ijveren voor een meer rechtvaardige en duurzame samenleving... Bijdragen aan de samenleving kan op talrijke en uiteenlopende manieren en gaat uit van alle bevolkingslagen, inclusief van de allerarmsten. Sommige vormen krijgen echter weinig aandacht en erkenning. Mensen in armoede zetten zich bijvoorbeeld vaker in voor minder gestructureerde vormen van vrijwilligerswerk, zoals lokale basisgroepen en informele solidariteitsnetwerken.

De tweede dimensie van solidariteit verwijst naar de verschillende vormen van ondersteuning die mensen ontvangen, hetzij structureel binnen de institutionele solidariteit van de overheid, hetzij meer punctueel, interpersoonlijk, familiaal, enzovoort. Verschillende mechanismen staan garant voor een herverdeling van de rijkdom. Het gaat bijvoorbeeld om de sociale zekerheid of om bepaalde fiscale instrumenten, maar ook om gezondheidszorg, onderwijs, en andere publieke diensten. Gebruikmaken van solidariteit kan ook veel leed veroorzaken. De deelnemers aan het overleg wezen ook op *“de slechte reputatie van mensen in armoede”* en het stigma waaronder ze lijden wanneer ze ‘profiteren’ van solidariteit.

Naast deze twee dimensies wezen de deelnemers aan het overleg op het belang van een derde dimensie, namelijk de dimensie van collectiviteit en een gemeenschappelijk project. Deze derde dimensie van solidariteit overstijgt de beide vorige: deze dimensie werpt de vraag op naar de waarden die onze samenleving kaderen en die aan de grondslag liggen van de vormen van directe en indirecte solidariteit. Tussen deze waarden en de georganiseerde institutionele solidariteit kan echter een grote kloof bestaan. Daarom hebben de leden van de verenigingen waar armen het woord nemen erg aangedrongen op het belang en de noodzaak van gezamenlijke strijd. Ze herinneren er met name aan dat de verschillende indirecte solidariteitsstelsels waaronder de sociale zekerheid, de vakbonden en de ziekenfondsen, enkel maar bestaan door de strijd die vorige generaties voerden voor de verandering van wetten en rechten. Uiteraard is de verwezenlijking van deze collectieve en institutionele solidariteit vaak moeilijk of zelfs een illusie op bepaalde niveaus. Ze hangt immers af van de grote evoluties in de samenleving en van de crisissen die haar treffen, of het nu gaat om klimatologische, migratie-, economische, gezondheids- of sociale crisissen...

3. Ongelijkheden en evoluties in de organisatie van solidariteit

In dit derde punt gaan we in op de verschillende ongelijkheden en evoluties in de organisatie van de solidariteit, die een impact hebben op armoedesituaties en die aan bod kwamen in talrijke getuigenissen en analyses tijdens het overleg. Het is niet altijd gemakkelijk of mogelijk voor mensen in armoede om deel te nemen aan de verschillende vormen van solidariteit zoals zij dat zouden willen. Er bestaan immers veel ongelijkheden en belemmeringen die sommige vormen van solidariteit verhinderen. Tijdens het overleg vestigden de deelnemers de aandacht op een – niet exhaustieve - reeks van ontwikkelingen die de ongelijkheden op het vlak van solidariteit op overduidelijke wijze vergroten.

Ten eerste vormt het feit dat de rechten van mensen in armoede niet worden gerealiseerd -zoals het recht op onderwijs, op degelijke huisvesting, op gezondheidszorg-, een grote belemmering voor hun deelname aan de samenleving. Mensenrechten zijn van fundamenteel belang voor de vrijheid om keuzes te maken en verantwoordelijkheid te kunnen nemen en bijgevolg ten volle bij te dragen aan de samenleving. Met betrekking tot herverdeling ervaren mensen in armoede een grote ongelijkheid bij de toegang tot bepaalde rechten, goederen en basisdiensten, gezien zij vaak minder gebruik maken van maatregelen die voortvloeien uit het herverdelende effect van belastingen.

De deelnemers wezen tijdens het overleg op verschillende maatregelen die bepaalde vormen van solidariteit ondermijnen, soms met zeer grote gevolgen voor het dagelijks leven van mensen in armoede - zoals ons socialezekerheidsstelsel dat onder druk staat - en dat vooral de kwetsbare groepen treft. Ze wezen ook op de gevolgen van specifieke maatregelen, zoals de invoering van het statuut samenwonende, dat mensen in armoede in de kou laat staan vanuit het oogpunt van de indirecte solidariteit en tegelijk hun directe solidariteit bestraft.

Ten tweede dreigt de - sinds tien jaar merkbare⁴ - algemene tendens om rechten meer voorwaardelijk te maken de institutionele solidariteit te verminderen, zoals reeds werd opgemerkt in het tweejaarlijkse Verslag 'Burgerschap en armoede'. Voorwaardelijkheid verhoogt het risico op non-take-up van rechten en leidt zelfs tot de uitsluiting van rechten.

Tenslotte stellen de deelnemers aan het overleg een verschuiving vast van indirecte naar directe solidariteit: steeds meer wordt van ieder individu verwacht dat hij voor zichzelf zorgt en een beroep doet op persoonlijke solidariteitsnetwerken, zoals het gezin, familieleden, de vrijwilligerssector en de private sector. Deze evolutie leidt tot aanzienlijke verschillen tussen solidariteitsacties naargelang de actualiteit en de media-aandacht voor bepaalde gebeurtenissen of personen. Maar hoewel indirecte (koude) solidariteit en directe (warme) solidariteit naast elkaar bestaan en elkaar aanvullen, is het de indirecte, institutionele solidariteit - georganiseerd door de overheid - die voor gelijkheid tussen burgers kan zorgen en daarom haar taken moet blijven vervullen, ongeacht of er daarnaast al dan niet directe solidariteit bestaat.

4. Impact van COVID-19 en de overstromingen van juli 2021

Twee ingrijpende gebeurtenissen – de COVID-19-crisis en de zware overstromingen in juli 2021 – plaatsten solidariteit en het belang ervan opnieuw op de voorgrond.

De COVID-19-crisis heeft ons allemaal in zekere mate herinnerd aan het belang van solidariteit binnen onze maatschappij. Iedereen werd zich immers bewust van de eigen kwetsbaarheid tegenover deze ziekte en ook tegenover de vrijheidsbeperkingen die ermee gepaard gingen. Uit de crisis bleek ook het belang van een sterk gezondheidszorgsysteem en socialezekerheidsstelsel, twee systemen van indirecte solidariteit. In feite houden de meeste uitdagingen gelinkt aan de COVID-19-crisis en aan de nood aan herstel, zowel op sociaal als op economisch vlak, verband met solidariteit en de eraan gerelateerde maatschappelijke keuzes.

Ook de overstromingen van juli 2021 brachten onze bevolking samen zoals zelden eerder gezien en toonden tot welke mate van directe solidariteit burgers in staat zijn, over de verschillende scheidingslijnen heen. Desondanks had en heeft de coronapandemie nog steeds ingrijpende gevolgen voor mensen in armoede. De epidemie heeft veel ongelijkheden, die in alle levensdomeinen heersen, aan het licht gebracht en sterk vergroot, of het nu gaat om het recht op een gezonde leefomgeving, de toegang tot gezondheidszorg, de toegang tot groene ruimte, het recht op behoorlijke huisvesting, enzovoort. De vertraging en krimp van het economische systeem vereisten, min of meer dringend, de invoering van mechanismen van indirecte solidariteit, namelijk de implementatie van een hele reeks maatregelen door de respectieve regeringen op de verschillende beleidsniveaus om de negatieve gevolgen van de crisis op te vangen en te beperken.

Met de COVID-19 crisis heeft tenslotte de digitalisering van de samenleving – en de digitale kloof die eruit voortvloeit – nog aan belang gewonnen door de gezondheidsmaatregelen. Tijdens de lockdown bleven mensen zonder toegang tot internet thuis verstoken van bepaalde vormen van contact en solidariteit. Ze werden ook zwaarder getroffen door het gebrek aan continuïteit van bepaalde publieke diensten tijdens de pandemie, zoals de mogelijkheid bij de gemeente om een identiteitskaart aan te vragen. Bovendien werden door de gezondheids crisis plaatsen met internettoegang, zoals culturele centra of internetcafés, gesloten. De versnelde en versterkte digitalisering binnen verschillende levensdomeinen – de toegang tot informatie, diensten, onderwijs, werk... – heeft een sterke impact gehad op mensen in armoede. Nu duidelijk is dat de COVID-19-crisis een verandering in gang heeft gezet die de mate van digitalisering van verschillende levensdomeinen van de burger zal doen toenemen, moet de strijd tegen de digitale kloof die ongelijkheid creëert in de toegang tot rechten en publieke diensten, in het bijzonder voor mensen in armoede, nog opgevoerd worden. Als het erom

gaat de diensten voor alle burgers te garanderen, moet de nadruk niet louter liggen op digitale toegang en de ontwikkeling en versterking van digitale vaardigheden, maar op een combinatie van kanalen die ervoor zorgen dat diensten digitaal, maar ook per telefoon of via fysieke loketten toegankelijk blijven⁵.

Hoofdstuk II – Solidariteit en werk

Mensen in armoede zijn actoren van solidariteit op verschillende levensdomeinen. Eén daarvan is werk, in de brede betekenis van het woord. Zo verzetten mensen in armoede heel wat werk door elkaar op allerlei mogelijke manieren te helpen. Ze nemen ook zorgtaken op - voor hun kinderen, ouders, vrienden en lotgenoten – en doen, al dan niet als zodanig erkend, vrijwilligerswerk. Daarnaast zijn velen onder hen, in meer of mindere mate, actief op de arbeidsmarkt. Betaald werk is niet alleen de maatschappelijk meest erkende en gewaardeerde manier om aan de samenleving bij te dragen. Idealiter laat het ook toe om in het eigen levensonderhoud te voorzien en te investeren in de eigen toekomst. Bovendien wordt via betaalde arbeid en de daarop geheven sociale bijdragen meegebouwd aan de sociale zekerheid, een indirect solidair verzekeringsstelsel dat individuen, groepen en de samenleving beschermt tegen risico's.

Vele van deze solidaire bijdragen van mensen in armoede blijven echter onzichtbaar en worden soms misprezen en zelfs bestraft, waardoor ze als actoren van solidariteit uit het zicht verdwijnen. Veel mensen in armoede slagen er ook niet in een kwaliteitsvolle job te vinden die ook financiële zekerheid biedt. Precaire jobs zijn zelden een duurzame uitweg uit de armoede en duwen mensen tegen de grenzen van het solidariteitsstelsel.

1. Mensen in armoede als actoren van solidariteit via werk

Via arbeid leveren mensen een bijdrage aan het functioneren van de samenleving door de taken die ze in het kader van hun job uitvoeren. Daarnaast biedt een job, via de sociale bijdragen, de mogelijkheid om de institutionele solidariteit mee te financieren. Tijdens het overleg werden veel vragen gesteld bij de organisatie van deze bijdragen aan de sociale zekerheid. Vooreerst vinden vele mensen in armoede - in een context van een structureel tekort aan kwalitatieve jobs voor bepaalde groepen - geen job. Of ze zien zich genooddaakt precare jobs aan te nemen die vaak ontsnappen aan het bijdragesysteem. Op deze manier kunnen mensen niet alleen niet bijdragen, ze bouwen ook geen sociale rechten op.

In het verlengde hiervan vroegen de deelnemers zich af of degenen die sociale bijdragen kunnen en moeten betalen dat ook op een rechtvaardige en solidaire manier doen. Er werd onder andere stil gestaan bij de berekening van de bijdragen voor werknemers (vast percentage op het brutoloon) en voor zelfstandigen (degressief en gelimiteerd percentage per hogere inkomensschijf) maar ook bij de bijdragen van werkenden en werkgevers. De bijdragen van deze beide partijen is essentieel in functie van het sociaal overleg en het democratisch beheer van de sociale zekerheid. In het overleg werd echter vastgesteld dat sociale zekerheidsbijdragen veeleer als een last worden gezien dan als een 'solidariteitsloon' en dus zoveel mogelijk vermeden worden. Zo kunnen vele werknemers (meestal niet de laaggeschoolde of andere kwetsbare groepen) genieten van extralegale voordelen en treft de overheid maatregelen om de patronale bijdragen te verlagen met het oog op de creatie van bijkomende jobs. De sociale zekerheid loopt hierdoor inkomsten mis en wordt uitgehold.

Tot slot zijn de deelnemers aan het overleg van mening dat de financiering van de sociale zekerheid verhoudingsgewijs te veel berust op bijdragen op arbeid en dat andere financieringsbronnen meer in overweging moeten worden genomen (bijvoorbeeld bijdragen op inkomen uit vermogen) om de solidariteit binnen het systeem te versterken.

Uit het overleg is sterk naar voren gekomen dat er ook andere manieren zijn om solidair te zijn dan via een job. Het is terecht te vragen welke erkenning de samenleving geeft aan deze vormen van werk die geen betaalde arbeid zijn, maar op hun manier bijdragen aan de opbouw van een rechtvaardiger samenleving. Wat vrijwilligerswerk betreft, ondervinden mensen in armoede vele obstakels. Ze klagen erover dat vrijwilligerswerk voor uitkeringsgerechtigden wordt ontmoedigd, of zelfs bestraft, omdat het hun inzetbaarheid op de arbeidsmarkt in het gedrang zou brengen. Tegelijk worden mensen in armoede soms tot vrijwilligersactiviteiten gedwongen in het kader van activeringsmaatregelen. Ze pleiten ervoor dat het vrijwillig en altruïstisch karakter van vrijwilligerswerk behouden blijft en dat de waarde ervan voor maatschappelijke integratie, ook op de arbeidsmarkt, erkend wordt.

Daarnaast is onderlinge hulp en familiale solidariteit sterk aanwezig bij mensen in armoede en vaak ook noodzakelijk om zich uit de slag te trekken. Toch bestaat ook hier de vrees om gecontroleerd te worden en bepaalde sociale rechten te verliezen. In het geval van het statuut samenwonende is deze vrees terecht. Een bestraffing van solidariteitsrelaties moet vermeden worden. Tijdens het overleg kwam tenslotte een specifieke vorm van directe solidariteit aan bod, de rol van mantelzorger, waarbij zorg wordt gegeven aan een naaste met beperkte autonomie. Hoewel vele mensen in armoede zichzelf beschouwen als mantelzorgers, is het niet zeker dat de erkenning van dit statuut vanzelfsprekend of voordelig is voor hen. Ze hebben immers vaak geen keuze om deze rol al dan niet op te nemen. Bovendien hebben ze zo goed als nooit een betaalde job waarin ze kunnen genieten van de maatregelen ter ondersteuning van mantelzorg. Integendeel, door voor anderen te zorgen, dreigt hun eigen situatie te verslechteren en kunnen ze in een armoedesituatie terecht komen, net omdat ze voor hun 'werk' geen vorm van (financiële) erkenning en waardering kunnen krijgen.

2. Mensen in armoede aan de grenzen van het systeem van solidariteit

Mensen in armoede en andere kwetsbare groepen ondervinden de gevolgen van een slechte herverdeling van jobs. Vooreerst leidde de groei van de tewerkstelling onvoldoende tot een vermindering van het aantal gezinnen zonder werk. Er is daarentegen een toenemende concentratie van niet-werk bij bepaalde huishoudens. In 2020 leefde 11,9 % van de bevolking in een huishouden met een lage arbeidsintensiviteit. Deze huishoudens lopen een hoger armoederisico. Het armoederisico voor een huishouden met zeer lage werkintensiteit (zonder afhankelijke kinderen) bedraagt 50,7 % ten opzichte van 4 % voor een huishouden met een gemiddelde werkintensiteit. De deelnemers aan het overleg maakten zich ook zorgen over de impact van de toenemende tendens tot mechanisering en robotisering van taken in verschillende sectoren op de tewerkstellingsmogelijkheden van kwetsbare groepen. Het is nodig om kwalitatieve en duurzame jobs te creëren, in het bijzonder voor diegenen die het moeilijk hebben op de arbeidsmarkt, die het mogelijk maken om structureel uit de armoede te geraken en te blijven. Tijdens het overleg werden de mogelijkheden binnen de sociale economie, de gebieden zonder langdurige werkloosheid (GZLW) en de buurt- en nabijheidsdiensten besproken. Deze initiatieven zijn gebaseerd op het inspelen op lokale noden, ondersteuning op maat en een participatieve benadering.

Uit onderzoek blijkt dat de recent gecreëerde banen van een lagere gemiddelde kwaliteit zijn dan de reeds bestaande banen. Door de opkomst van nieuwe economische activiteiten (platform- en deeleconomie, koeriersbedrijven...) nemen dergelijke jobs nog meer toe. Veel mensen in armoede en bestaansonzekerheid zijn gedwongen om deze preciaire jobs aan te nemen om toch een vaak minimaal inkomen te hebben. Zulke jobs laten echter niet toe te anticiperen op potentiële levensrisico's (moeten verhuizen, medische zorg nodig

hebben...) en een toekomst uit te tekenen (een degelijk en betaalbare woning vinden, kinderen krijgen en in hun behoeften voorzien...). Niet alleen jobs op zich, maar ook kwalitatieve jobkenmerken zijn ongelijk verdeeld. Zowel het inkomen uit arbeid als de kwaliteit van arbeid - het type contract, de materiële voorwaarden (veiligheid, zwaarte, werktijden...) en de maatschappelijke erkenning - zouden rechtvaardiger kunnen worden herverdeeld.

Wat het inkomen betreft, maken sommige jobs geen menswaardig bestaan mogelijk en dekt het loon zelfs de basisbehoeften niet. Hoewel het aantal 'werkende armen' in België relatief laag en stabiel is (5 % in 2017), lopen ze een groot armoederisico. Daarnaast bestaan er aanzienlijke inkomensongelijkheden tussen beroeps categorieën en professionele statuten. Volgens de deelnemers aan het overleg moet een job zekerheid bieden op lange termijn om duurzaam uit de armoede te geraken.

Tijdens het overleg werden ook de dagcontracten bij uitzendwerk en de onduidelijke statuten en onderbescherming bij platformarbeid en koerierbedrijven aangeklaagd. Deze jobs bieden niet alleen geen contractuele zekerheid, ze vergen ook een hoge mate van flexibiliteit van kwetsbare groepen zonder bijhorende ondersteuning. Voor werknemers met een hoger onderwijsniveau gaat flexibiliteit hoofdzakelijk over de combinatie van werk en gezin, steeds meer ondersteund via regelingen zoals flexibele werktijden, telewerk, enzovoort. Veel laaggeschoolde werknemers moeten echter vaak deeltijdse jobs of banen met een tijdelijk contract aaneenrijgen, waar de arbeidsvoorwaarden en -regels vaak anders zijn. Ze moeten zich voortdurend aanpassen waardoor het bijna onmogelijk is werk en gezinsleven te combineren. Hoe zorg je bijvoorbeeld voor kinderopvang bij interimwerk en je niet op voorhand weet wanneer je de volgende dagen en weken zal werken?

Vervolgens werd benadrukt dat jobs die overwegend door laaggeschoolden gedaan worden maatschappelijk minder gewaardeerd worden (bijvoorbeeld schoonmaak, afvalinzameling en -verwerking, goederenvervoer, logistiek). Ook op het gebied van ouderschap en zorg blijft een belangrijke vorm van 'werk' onzichtbaar en ondergewaardeerd, die tegelijk een aanzienlijke invloed kan hebben op het armoederisico van bepaalde bevolkingsgroepen. Tot slot wordt vermeld dat de ongelijke maatschappelijke waardering van jobs versterkt wordt door genderongelijkheid.

Als solidair verzekeringssysteem zorgt de sociale zekerheid bij uitstek voor herverdeling. Maar ook deze bescherming staat onder druk. Tijdens het overleg werd gefocust op de toenemende logica van voorwaardelijkheid, die de toegang tot de herverdelende effecten van de sociale zekerheid voor bepaalde bevolkingsgroepen steeds meer beperkt. Mensen dreigen uitgesloten te worden van het systeem en hun recht op bescherming verliezen. Zo is er sprake van een verminderde toegang tot werkloosheidsuitkeringen en moeten vele jongeren die hun recht op een inschakelingsuitkering verliezen een beroep doen op het OCMW. Daarnaast stelden de deelnemers aan het overleg herhaaldelijk de ontoereikendheid van de bedragen van de verschillende vervangingsuitkeringen aan de kaak. De meeste minimumuitkeringen liggen onder de armoederisicogrens en volstaan dus niet om een menswaardig leven te leiden. Er werd ook opgemerkt dat de sociale zekerheid meer en meer instaat voor sociale risico's die ongelijk verdeeld zijn over de bevolking (zoals de zorg voor kinderen en familie in vergelijking met werkloosheid en invaliditeit).

Voor de deelnemers aan het overleg is het belangrijk om werk dat onzichtbaar en ondergewaardeerd blijft, te erkennen en te waarderen; om opnieuw meer onvoorwaardelijkheid binnen de sociale zekerheid te brengen en om voor iedereen een menswaardig inkomen te garanderen. Het universeel basisinkomen werd, onder voorwaarden, als een mogelijke piste geopperd.

Hoofdstuk III – Solderiteit en fiscaliteit



Fiscaliteit – het heffen en besteden van belastinggeld - werd samen met werk gekozen als domein om het thema van solderiteit voor dit tweejaarlijkse Verslag uit te diepen. Hoe belastingen georganiseerd zijn, is dan ook een heel belangrijk onderdeel van het overheidsbeleid en vervult verschillende functies. Belastinginkomsten financieren de openbare infrastructuur en de publieke diensten, stellen overheden in staat om hun (sociaal) beleid te financieren en maken grote projecten mogelijk die niet alleen kunnen worden verwezenlijkt, en die dus overstijgen wat ieder individu inbrengt en terugkrijgt. Tegelijk kunnen door belastingheffing burgers bijdragen aan de samenleving en één van de belangrijke aspecten van solderiteit waarmaken, namelijk de nationale herverdeling van rijkdom. Zoals tijdens de overlegvergaderingen meermaals werd opgemerkt, gaat fiscaliteit zowel over de keuzes die worden gemaakt bij het innen van belastingen, als over de keuzes bij het gebruik van de geïnde middelen. Een vertegenwoordiger van een vereniging waar armen het woord nemen zei: *“Het is niet omdat wij meer belastingen innen bij de rijkste mensen dat dit geld goed zal worden gebruikt en zal bijdragen tot het terugdringen van de armoede”*. Tenslotte dient belastingheffing in sommige gevallen om consumptiepatronen te beïnvloeden of gedrag te sturen.

Fiscaliteit speelt een belangrijke rol in de werking van de verzorgingsstaat en de organisatie van structurele solderiteit. Het idee dat ‘de sterkste schouders de zwaarste last moeten dragen’ wordt algemeen aanvaard. Toch blijkt dat dit solvabiliteitsbeginsel bij de opeenvolgende belastinghervormingen meer en meer dreigt te verdwijnen. In het overleg werd het thema fiscaliteit benaderd door zowel het innen van belastingen als het besteden van de middelen – via belastingen opgehaald - te onderzoeken. Daarbij komen de drie dimensies van solderiteit – bijdragen, herverdelen en collectiviteit – aan bod. De pistes voor een rechtvaardige inning en besteding van overheidsmiddelen en bijhorende aanbevelingen zijn opgenomen in hoofdstuk IV.

1. Innen van belastingen

1.1 Effecten van de vorm van belastingen (progressief, lineair en forfaitair)

De overheden van het land (federaal, gewesten, gemeenschappen, lokaal) gebruiken diverse soorten van belastingen om hun bevoegdheden te kunnen uitvoeren en hun werking te financieren. Sommige belastingstelsels worden progressief georganiseerd, wat betekent dat lagere schijven van inkomens lager of niet worden belast en dat hogere schijven hoger worden belast. Dit heeft als bedoeling om de sociale ongelijkheden te verminderen en heeft dus een gunstig effect op armoedebestrijding. De personenbelasting is hiervan het belangrijkste voorbeeld. Als gevolg van bepaalde ontwikkelingen sinds de jaren tachtig heeft dit progressieve stelsel een stuk van zijn herverdelende functie verloren.

In tegenstelling tot het voorgaande bestaan er ook belastingvormen die niet progressief zijn en die bijgevolg proportioneel een grotere financiële impact hebben op mensen met een laag inkomen, wat betekent dat ze de ongelijkheden neigen te vergroten. Een veelgebruikte belastingvorm is de lineaire belasting, waarbij een vast percentage van belasting wordt toegepast. Typische voorbeelden zijn BTW en accijnzen. Aangezien dit vaak consumptiegoederen zijn en deze verhoudingsgewijs een groter deel van het huishoudbudget

vertegenwoordigen voor mensen met een laag inkomen, wordt meestal aangenomen dat ze een grotere financiële impact hebben op mensen met een laag inkomen. Accijnzen worden geheven op specifieke producten waarvan het de bedoeling is om hun consumptie af te raden. Ten slotte zal de koolstofarifiering waaraan wordt gedacht in België allicht bestaan uit het invoeren van een lineaire koolstofaks. Bij forfaitaire belastingen betaalt elke persoon of elk bedrijf precies hetzelfde bedrag, ongeacht het inkomensniveau. Dit is vaak gestoeld op het principe van 'de vervuiler/gebruiker betaalt'. Enkele vroegere of bestaande voorbeelden zijn bepaalde gemeentelijke belastingen, de motor-rijtuigenbelasting, de tv-heffing, de Vlaamse belasting op het gebruik van het energienet, de *coût-vérité* voor huisvuil in het Waals Gewest. Een deel van de problematiek van de wildgroei aan forfaitaire belastingen is te wijten aan het principe dat elk bevoegdheidsniveau beschikt over een fiscale autonomie die heel vergaand is. Zo kunnen steden en gemeentes vrij allerlei belastingen heffen, waardoor er grote verschillen in behandeling kunnen ontstaan al naargelang men in een bepaalde gemeente woont of niet.

1.2 Belastbare grondslag

De keuzes die door de wetgevers worden gemaakt over welke zaken belast worden en hoe ze belast worden hebben een grote invloed op het solidaire karakter van de samenleving. Beroepsinkomsten en vervangingsinkomsten worden progressief belast. Inkomen uit vermogen daarentegen komt in aanmerking voor uitzonderlijke stelsels zoals de 'bevrijdende' roerende voorheffing en het kadastraal inkomen, waardoor het belastingtarief lager is dan wanneer een progressief belastingtarief zou gelden. Bovenop deze lage belastingen op inkomens uit vermogen komt de keuze van de wetgever om vermogens zelf nauwelijks te belasten. Daardoor groeien vermogens verder aan en kan men moeilijk stellen dat het Belgisch belastingstelsel effectief voldoende herverdelend is. Bij het overlijden van personen worden er successierechten geheven op de nalatenschap, maar via fiscale constructies kunnen ze (deels) omzeild worden, in het bijzonder bij grotere vermogens. Bovendien blijkt er een toenemende tendens om belastingen in te zetten ter ontmoediging van gedrag dat negatief beoordeeld wordt, of net ter stimulering van positief gedrag. Dit is al langer het geval voor de consumptie van goederen en diensten, maar er wordt steeds meer geëxperimenteerd met belastingen op suiker in de strijd tegen zwaarlijvigheid, en met 'koolstof'-belastingen in de strijd tegen klimaatverandering. Tegen dit toenemende gebruik van fiscaliteit als instrument van gedragsverandering moet echter worden gewaarschuwd, omdat dit het solvabiliteitsbeginsel nog verder ondermijnt.

1.3 Vermogens(on)gelijkheid en extreme rijkdom

In het overleg werd extreme rijkdom als een extreem gevolg van vermogensongelijkheid besproken. De grote ongelijkheid tussen rijken en armen wordt door de deelnemers aan het overleg ervaren als bijzonder problematisch. In het overleg in het kader van het tweejaarlijkse Verslag 'Duurzaamheid en armoede' werd er reeds door verschillende deelnemers gepleit voor het invoeren van een 18^{de} Duurzame Ontwikkelingsdoelstelling, namelijk het beëindigen van extreme rijkdom. Ondanks economische groei en accumulatie van rijkdom in de Westerse wereld vermindert de armoede niet.

Extreme rijkdom roept een aantal vragen en sociale problemen op. Ten eerste vormt extreme rijkdom een bedreiging voor de democratie. Voorts houden de allerijksten er consumptiegewoontes op na, die een zware negatieve milieu-impact hebben en niet verenigbaar zijn met een doelstelling van duurzaamheid. Ten derde wijst het bestaan van extreme rijkdom ook duidelijk op de al te ongelijke verdeling van rijkdom. Ten vierde heeft

de extreme accumulatie van speculatief financieel kapitaal rampzalige gevolgen voor de prijzen van onroerend goed, en dus voor het recht op huisvesting dat daaruit voortvloeit.

1.4 Het innen van de belastingen in de praktijk

Mensen in armoede ondervinden in de praktijk vaak problemen in het omgaan met belastingen in de praktijk. De laagste inkomens hebben vaak geen toegang tot belastingaftrekken en belastingverminderingen, maar zelfs voor mensen met een toereikende belastbare basis is het niet makkelijk om er gebruik van te maken. De complexiteit van het belastingstelsel kan leiden tot een heel grote non-take-up van mogelijke belastingvoordelen. De deelnemers aan het overleg stellen de vervanging van het huidige belastingstelsel door een eenvoudiger stelsel aan de orde. Het instrument van terugbetaalbaar belastingkrediet, dat bestaat in het kader van dienstencheques, biedt de laagste inkomens de mogelijkheid tot een belastingvermindering. Dat instrument zou best meer gebruikt worden.

Het huidige belastingstelsel biedt een aantal mensen ook de mogelijkheid om hun bijdrage aan de institutionele solidariteit te verminderen door een toevlucht tot - legale – praktijken van belastingoptimalisering of tot zelfs belastingontduiking. Het is belangrijk dat zowel op nationaal als internationaal niveau maatregelen genomen worden ter bestrijding van dergelijke fenomenen. Die ondermijnen immers de solidariteit en worden door mensen in armoede als bijzonder onrechtvaardig ervaren. Dit geldt des te meer omdat mensen in armoede te maken krijgen met de niet altijd optimale werking van de belastingdiensten.

2. Het besteden van publieke middelen

Belastingen zijn nodig om het gevoerde beleid te financieren, infrastructuur te onderhouden en openbare diensten te financieren. Het gevoerde beleid komt echter niet iedereen in gelijke mate ten goede en er wordt evenmin in gelijke mate gebruik gemaakt van de infrastructuur of van de publieke diensten die met publieke middelen worden voorzien. Een fiscaal expert die deelnam aan het overleg wees erop dat het innen van belasting maar één element in een keten van herverdeling is: *“Als we een systeem zouden hebben dat massaal middelen int bij de rijkste inkomens, dus een zeer sociaal systeem, maar dit geld zouden gebruiken ten voordele van degenen die betaald hebben, namelijk de rijksten of de hogere middenklasse, dan is het systeem niet herverdelend. Het herverdelingsaspect moet dus ook bekeken worden met betrekking tot de bestemming van het geïnde geld”*.

2.1 Mattheuseffecten in gebruik van premies en ondersteuningsmaatregelen

In het tweejaarlijkse Verslag ‘Duurzaamheid en armoede’ wezen de deelnemers aan het overleg op het belang van het vermijden van mattheuseffecten. Het gaat hier om beleidsmaatregelen waarvan systematisch meer gebruik wordt gemaakt door de meer welgestelde bevolkingsgroepen, terwijl ze minder – of helemaal niet – gebruikt worden door mensen in armoede. Publieke middelen vloeien dus niet in gelijke mate naar alle lagen van de bevolking. Zo ontstaat een dubbele onrechtvaardigheid: enerzijds kunnen mensen in armoede zich geen duurzame mogelijkheden veroorloven en lopen ze de (financiële) ondersteuning mis die de overheid hiervoor vrijmaakt. Anderzijds betalen ze er wel mee voor, door de financieringsmechanismen van dergelijke maatregelen.

In het tweejaarlijkse Verslag 'Duurzaamheid en armoede' werden mattheuseffecten aangehaald waar de overheid via het toekennen van fiscale voordelen en subsidies duurzaam gedrag probeert aan te moedigen. Gezien de investeringen die moeten worden gedaan, kunnen deze niet gebruikt worden door mensen in armoede, en leveren ze voornamelijk voordeel op voor burgers die er wel de financiële middelen voor hebben. Veel premies vragen persoonlijke voorfinanciering, wat met een beperkt budget onmogelijk is. Sommige premies kunnen ook alleen aangevraagd worden door eigenaars, terwijl mensen met een laag inkomen dikwijls zijn aangewezen op de huurmarkt. Milieuvriendelijke opties zijn vaak ook duurder, waardoor niet iedereen ze zich kan veroorloven.

Een ander voorbeeld betreft de 'bedrijfswagens', waarvoor aanzienlijke belastingvoordelen worden toegekend. Slechts een minderheid van de werknemers beschikt echter over een bedrijfswagen die ook voor privéverplaatsingen kan worden gebruikt. Een laatste voorbeeld van een mogelijk mattheus-effect in het kader van premies en steunmaatregelen is te vinden in het gezinsbeleid. De uitgaven voor betaald ouderschapsverlof zijn, onder invloed van een sociaal beleid dat meer gericht werd op het mogelijk maken van de combinatie betaalde arbeid met ouderlijke zorg, fors gestegen. Toch maakt niet iedereen in dezelfde mate gebruik van de ondersteuningsmaatregelen die betaald ouderschapsverlof mogelijk maken.

2.2 Verschillen in gebruik van publieke diensten

Mattheuseffecten roepen vragen op over de manier waarop overheidsmiddelen worden geïnvesteerd en of dit tot billijke herverdeling leidt. Wordt er wel herverdeeld naar zij die het nodig hebben? Wie een voldoende groot persoonlijk vermogen heeft, kan zich immers met eigen middelen de toegang tot allerlei diensten verzekeren, toegang die door het feit dat veel rijkdom geërfd wordt ook verzekerd is voor de volgende generaties. Wie niets heeft, is daarentegen aangewezen op het publieke aanbod, op voorwaarde dat ook de allerarmsten hier gebruik van kunnen maken. Maar waar zich mattheuseffecten voordoen, is dat dus minder of niet het geval.

Het thema van de publieke diensten kwam aan bod tijdens het overleg in 2014-2015 binnen het Steunpunt tot bestrijding van armoede. Veel aandacht ging toen uit naar het garanderen van de effectiviteit van rechten, de kerntaak van publieke diensten; een publieke dienst werd daarom omschreven als een overheidsopdracht, en tegelijk als een actor die deze opdracht moet vervullen. In het gebruik van publieke diensten – gefinancierd met publieke middelen – worden ook mattheuseffecten vastgesteld die de effectiviteit van rechten ondermijnen. *“Als ik de stadskrant bekijk, zie ik veel zaken vermeld staan waar ik geen gebruik van maak, qua infrastructuur, qua diensten. Ik stel me de vraag hoeveel procent van de verschillende publieke diensten door mensen in armoede worden gebruikt?”*, merkte een deelnemer van een vereniging waar armen het woord nemen op.

Hoofdstuk IV – Wegen naar solidariteit en rechtvaardigheid



In de twee voorgaande hoofdstukken hebben we solidariteit bekeken binnen twee domeinen, waar solidariteit bijzonder relevant en aanwezig is, en die essentieel zijn in de strijd tegen armoede: werk en fiscaliteit.

Dit vierde hoofdstuk stelt een aantal wegen en aanbevelingen naar meer rechtvaardigheid en solidariteit voor. Na een eerste punt over de uitdagingen rond solidariteit, gaan we dieper in op het belang van toegankelijke en kwaliteitsvolle jobs en een sterke sociale zekerheid (punt 4.2.), een rechtvaardige fiscaliteit (punt 4.3.), en kwalitatieve en toegankelijke publieke diensten (punt 4.4.).

Dit hoofdstuk bevat aanbevelingen voor de verschillende punten, geïnspireerd door de analyses in de drie andere hoofdstukken. Het Steunpunt tot bestrijding van armoede kreeg immers de opdracht om – naast de uitwerking van analyses - aanbevelingen te formuleren, gericht aan de verschillende regeringen, parlementen en adviesorganen.

1. Solidariteit en armoedebestrijding: wat staat er op het spel?

Voor elke samenleving is het organiseren van solidariteit een grote uitdaging, zeker met het oog op armoedebestrijding. In dit eerste punt over wat er op het spel staat rond solidariteit beschrijven we de uitdagingen die we via solidariteit moeten aangaan.

1.1 Het hoofd bieden aan individuele en collectieve uitdagingen

Het is door solidariteit dat we de onverwachte risico's van het leven aankunnen, zowel op individueel als op collectief niveau. Als individu gaat het erom de problemen te trotseren die zich soms in het leven aandienen, zoals ziekte, handicap of jobverlies, en de algemene 'levensuitdagingen' aan te pakken, zoals zelfontplooiing en opleiding, een kwaliteitsvolle job vinden en behouden, jezelf en je kinderen onderhouden, waardig leven tot het levenseinde, enzovoort. Voor mensen die in armoede leven, is directe solidariteit vaak een kwestie van overleven om te voorzien in basisbehoeften, waarvan vele niet volledig worden gedekt door indirecte solidariteitsmechanismen zoals de sociale bescherming. Op collectief niveau moet solidariteit ons in staat stellen om als gemeenschap zowel de huidige als de toekomstige maatschappelijke schokken op te vangen.

Directe solidariteit komt voor bij alle bevolkingsgroepen en voornamelijk op een spontane manier. Die directe solidariteit is essentieel, maar heeft bepaalde beperkingen, zoals de soms moeilijke bereikbaarheid van de meest kwetsbaren of een niet altijd aan de werkelijke behoeften aangepaste hulp. Er bestaan ook talrijke drempels bij die directe solidariteit waarmee juist specifiek mensen in armoede geconfronteerd worden (statuut samenwonende, angst om beschuldigd te worden van zwartwerk...). De directe solidariteit moet dus gepaard gaan met een indirecte solidariteit met het oog op structurele oplossingen. Zo zijn bijvoorbeeld de kwaliteit van huisvesting en het recht op onderwijs twee belangrijke structurele hefboomen en voorbeelden van indirecte solidariteit voor de bestrijding van armoede. Directe solidariteit (bijvoorbeeld via schenkingen van materiaal aan kinderen) is nuttig maar ontoereikend.

1.2 Een samenleving opbouwen

Door mensen structureel en duurzaam met elkaar te verbinden maakt solidariteit de opbouw van een samenleving mogelijk: solidariteit staat centraal bij het collectieve maatschappelijke project voor de huidige en toekomstige generaties. Solidariteit is zowel een uiting van als een voorwaarde tot sociale cohesie.

Een van de uitdagingen van solidariteit op collectief niveau ligt in hoe deze tot stand komt en wordt vorm gegeven. De organisatie van solidariteit moet besproken kunnen worden in een gezamenlijk reflectie- en keuzeproses binnen een democratische proces. De participatie van iedereen, met inbegrip van mensen in armoede en hun verenigingen, is essentieel voor de opbouw van een solidaire samenleving. Hoewel de deelnemers aan het overleg een duidelijke stijging van de vraag naar participatie van de verenigingen aan allerlei initiatieven vaststellen, ervaren ze toch nog steeds zeer reële obstakels om te participeren: moeilijkheid om mensen in armoede te bereiken, reiskosten, gebrek aan zelfvertrouwen, enzovoort. Om dit te verhelpen en de participatie doeltreffend te maken, is de rol van organisaties voor *'education permanente'* en van verenigingen waar armen het woord nemen cruciaal. Het is dan ook van essentieel belang om deze verenigingen voldoende te financieren en te steunen. Naast deze rechtstreekse participatie van het maatschappelijk middenveld aan het besluitvormingsproces wezen de deelnemers aan het overleg ook op het belang van andere maatregelen van democratische controle, zoals een armoedetoets en een democratische controle op het bijdragende en herverdelende aspect van de begroting van de Staat.

Een andere uitdaging van de organisatie van solidariteit is dat deze zich inschrijft in de realisatie van de mensenrechten en van de menselijke waardigheid. Sommige vormen van solidariteit zijn hiervoor doeltreffender dan andere, zoals toegankelijke en van overheidswege gefinancierde publieke diensten of de sociale zekerheid. Tegelijk echter bieden deze mechanismen niet altijd aan iedereen voldoende bescherming, zoals tijdens het overleg duidelijk werd.

Een derde uitdaging tenslotte voor de organisatie van solidariteit ligt in haar evolutie doorheen de tijd en onder verschillende politieke regimes. Het huidige systeem van solidariteit is namelijk het resultaat van strijd en tegengestelde belangen, van sociale bewegingen, machtsverhoudingen en van in meerdere of mindere mate collectief gedragen waarden. In onze samenleving is solidariteit nauw verbonden met mensenrechten, democratie en het Europees project. De samenleving evolueert echter ook in de richting van waarden die vooral autonomie, privatisering en individuele responsabilisering benadrukken. Bovendien zorgen ook technologische, demografische, ecologische en sociale evoluties, zoals de opkomst van sociale media, de mondialisering en ook de klimaatcrisis, voor verschuivingen die de organisatie van de solidariteit in vraag stellen.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- De mensenrechten als basis gebruiken voor het beleid, met de bedoeling de Belgische Grondwet en de internationale verplichtingen te eerbiedigen.
- Een beleid voeren met het oog op effectieve uitoefening van rechten, en de regelgevingen in die zin evalueren en hervormen.
- De regels voor vrijwilligerswerk versoepelen voor uitkeringsgerechtigden :
 - Wijzigen van de artikels 13 van de wet van 3 juli 2005 betreffende de rechten van vrijwilligers en artikel 6 §5 van het Koninklijk besluit van 11 juli 2002 houdende het recht op maatschappelijke integratie om zo de verplichting van aangifte van vrijwilligerswerk bij de betalende instantie op te heffen.
 - Informeren op een duidelijke en volledige manier van alle actoren (verenigingen, ziekenfondsen, OCMW's, uitkeringsgerechtigden...) over de rechten en verplichtingen van begunstigden van uitkeringen die vrijwilligerswerk willen doen.

- Op een transparante manier verduidelijken en communiceren van de redenen die de RVA en de betalingsinstellingen gebruiken om een vrijwillige activiteit te weigeren.
- Initiatieven op het vlak van participatieve democratie stimuleren, en hierbij in het bijzonder aandacht schenken aan hun toegankelijkheid voor mensen in armoede.
- Het werk van mensen in armoede erkennen (om dagelijks te overleven, elkaar te helpen, samen te komen in verenigingen, de strijd die ze leveren... allemaal activiteiten die tijd en energie vragen). Het is daarbij zaak de ‘warme’ solidariteitsrelaties van mensen die bepaalde sociale uitkeringen ontvangen, niet te bestraffen, en hun recht op een gezinsleven beter te beschermen.
- De democratische meerwaarde van verenigingen en middenveldorganisaties die verschillende groepen burgers, ook mensen in armoede, bijeenbrengen, erkennen en hen ondersteunen.
- Bij het uitwerken en toepassen van beleidsmaatregelen, een *ex ante* en *ex post* analyse voorzien over de impact van beleid op personen en gezinnen in armoede.

2. De sociale zekerheid versterken voor een meer rechtvaardige en solidaire samenleving

Mensen in armoede zijn actoren van solidariteit, wat ze onder andere nastreven door een betaalde job uit te oefenen. Via deze weg dragen ze ook bij aan het systeem van de sociale zekerheid. Tegelijk worden vele kwetsbare groepen geconfronteerd met uitsluitingsmechanismen op de arbeidsmarkt en met ongelijkheden in de (her)verdeling van jobs waardoor ze geen toegang krijgen tot de sociale zekerheid. Nochtans is het juist dit systeem dat bescherming biedt tegen sociale risico's, al vertoont het ook zwakheden. In dit punt pleiten we voor een versterking van de sociale zekerheid opdat deze een passend antwoord kan blijven bieden op de uitdagingen waar we als individu, samenleving en democratie voor staan.

2.1. De sociale zekerheid als antwoord op maatschappelijke uitdagingen

Ons systeem van sociale zekerheid bestaat al meer dan 75 jaar en maakt voor velen onder ons zo vanzelfsprekend deel uit van ons leven dat we er niet meer bij stil staan. Nochtans is de sociale zekerheid niet spontaan ontstaan. Het systeem zoals we dat nu kennen is gegroeid uit solidariteit onder de werkende bevolking en hun gezamenlijk strijd, en uit overleg tussen werknemers- en werkgeversorganisaties. Voor de deelnemers aan het overleg is het een vorm van indirecte ('koude') solidariteit gegroeid uit directe ('warme') solidariteit.

De sociale zekerheid is een solidair verzekeringssysteem met twee basisdoelstellingen: garanderen van een minimuminkomen en streven naar het behoud van de levensstandaard. De twee principes – solidariteit en verzekering – zijn complementair en lopen door elkaar.

2.2. Bescherming tegen armoede

De sociale zekerheid speelt een belangrijke rol in het terugdringen van armoede, onder andere via de uitkeringen bij verlies van arbeidsinkomen. In 2020 behoorde 14,1 % van de Belgische bevolking tot de groep met een risico op monetaire armoede. Zonder sociale transfers zoals pensioenen, ziekte-, invaliditeits- of werkloosheidsuitkeringen, stijgt dit percentage tot 42,3 %. Maar het systeem van sociale zekerheid beschermt minder goed tegen armoede dan vroeger. Dit is onder andere te verklaren door een toenemende kloof tussen werkrijke en werkarme gezinnen, toegenomen voorwaardelijkheid in sommige takken, minimumuitkeringen die

onder de armoederisicodrempel liggen, steun voor de combinatie werk-gezin die niet voor iedereen toegankelijk is...

2.3. Bescherming tot economische, sociale en ecologische schokken

De COVID-19-crisis heeft aangetoond dat de sociale zekerheid als geïnstitutionaliseerd systeem van indirecte solidariteit een cruciale rol heeft gespeeld in onze weerbaarheid tegenover de crisis. Het systeem heeft zich snel aangepast opdat mensen hun werk en hun (arbeids)inkomen (gedeeltelijk) konden behouden. De COVID-19-crisis legt echter ook de zwakheden binnen de sociale zekerheid bloot. Het is eens te meer duidelijk geworden wie er geen toegang tot heeft of er onvoldoende een beroep op kan doen en dus niet kan genieten van de bescherming die ze biedt, zoals kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt en mensen in preciaire jobs, dak- en thuislozen en mensen zonder wettig verblijf. Maar ook voor mensen die wettelijk in aanmerking kwamen voor sociale zekerheidsrechten was de toegang hiertoe soms erg moeilijk.

2.4. Naar een sterke sociale zekerheid

Het recht op sociale zekerheid is opgenomen in verschillende internationale mensenrechtenverdragen die door België zijn geratificeerd en is ingeschreven in artikel 23 van onze Grondwet. Het is dus een grondrecht onderworpen aan het *standstill*-principe. Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- De aanbevelingen van de internationale mensenrechteninstanties die waken over de naleving van de internationale mensenrechtenverdragen opvolgen, om het beschermend karakter van de sociale zekerheid te blijven garanderen. Zo beveelt het VN-Comité voor economische, sociale en culturele rechten - in zijn slotbeschouwingen bij de vijfde periodieke evaluatie van België - aan om de wettelijke minimumuitkeringen te verhogen tot boven de armoederisicodrempel
- Steeds rekening houden met het *standstill*-principe in de Grondwet. Het betreft het verbod om het beschermingsniveau van de sociale zekerheid aanzienlijk te verlagen.

De sociale zekerheid wordt vaak gezien als een economische kost die niet zo hoog zou zijn mochten meer mensen (langer) actief zijn op de arbeidsmarkt. Tegelijk wordt er vanuit gegaan dat mensen sneller werk zullen vinden wanneer hun uitkering laag is en hun zoekgedrag streng gecontroleerd wordt. Maar daarnaast bestaat een sociaal investeringsperspectief op sociale bescherming dat voorop stelt dat vervangingsinkomens mensen en huishoudens moeten helpen om voldoende te investeren in zichzelf (ook in hun inzetbaarheid op de arbeidsmarkt) en hun gezin (door onderwijs, in gezondheid, door goed te wonen...). Naast voldoende kwaliteitsvolle en toegankelijke publieke diensten (werk, onderwijs, gezondheidszorg, huisvesting...) moeten uitkeringen daartoe voldoende hoog zijn. Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- De druk op de sociale zekerheid verminderen door risico's te voorkomen - bijvoorbeeld op werkloosheid - door voldoende kwaliteitsvolle jobs te creëren, in het bijzonder voor laaggeschoolden.
- De toepassing van de regels voor uitzendwerk controleren en het gebruik van dagcontracten wettelijk beperken, zoals voorzien in het federaal regeerakkoord 2020.

- De sociale economie sterker, duurzamer en systematischer uitbouwen als volwaardige sector. Sociale bedingen toepassen binnen overheidsopdrachten, teneinde een deel van deze opdrachten voor de sociale economie voor te behouden.
- De toepassing van het initiatief *Territoires Zéro Chômeurs de Longue Durée* (TZCLD - Zones zonder langdurige werkloosheid (ZZLW)) in België bestuderen, met behoud van de oorspronkelijke filosofie en het vrijwillige karakter van het project, en om de voordelen voor de samenleving en de betrokken personen onderzoeken. Het Steunpunt verwijst hierbij ook naar de volgende suggesties van ATD Vierde Wereld.
 - Financiële steun van de federale regering voorzien om de ontwikkeling van de ZZLW in de drie Gewesten te verzekeren.
 - Nadenken over de hoogte van het salaris dat in het kader van de ZZLW's wordt voorgesteld – gelinkt aan het mogelijke verlies van bepaalde steun bij de start van de job en aan de kosten voor kinderopvang - en een verhoging van het minimumloon overwegen om de voorwaarden voor fatsoenlijk werk voor iedereen te waarborgen.
- De bedragen van de vervangingsinkomens (werkloosheidsuitkering, invaliditeitsuitkering...) verder verhogen, tot minstens het niveau van de armoederisicogrens, opdat ze de begunstigten toelaten menswaardig te leven en het hoofd te bieden aan de stijgende kosten van levensonderhoud.
- Het minimumloon verhogen en garanderen dat het mee-evolveert met de stijgende kosten van levensonderhoud en in een menswaardig inkomen voorziet.

Het is primordiaal om de collectieve, solidaire waarde van de sociale zekerheid opnieuw zichtbaar te maken en te versterken. De COVID-19-crisis, die we onder meer dankzij de sociale zekerheid het hoofd bieden, kan hiertoe een momentum zijn. Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- De bevolking beter informeren en sensibiliseren over het belang – individueel en collectief – van de sociale zekerheid.
- Consequent spreken van sociale bijdragen – of solidaire bijdragen - en termen die verwijzen naar kosten of lasten vermijden.

Vele sociale zekerheidsrechten worden steeds meer voorwaardelijk en selectief, met verschillende nadelen als gevolg: hogere administratieve last, stigmatisering van begunstigten, grotere onzekerheid voor de uitkeringsgerechtigden, hoger risico op non-take-up van rechten. Daar tegenover staat een zo universeel mogelijk beleid dat niemand aan de kant laat staan. Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- De regelgeving van de sociale zekerheid maximaal vereenvoudigen in functie van de strijd tegen non-take-up van rechten.
- Maximaal vermijden dat mensen uit de sociale zekerheid worden uitgesloten en moeten terugvallen op de sociale bijstand, met verlies van rechten als gevolg.
- De activeringslogica op de arbeidsmarkt terug schroeven en opnieuw verbinden met de garantie op een adequaat minimuminkomen, toegang tot kwaliteitsvolle diensten en een toeleiding naar kwaliteitsvolle jobs.
- De versterkte degressiviteit van de werkloosheidsuitkeringen herzien om werkzoekenden meer financiële zekerheid te bieden, ook bij hun zoektocht naar werk.

- De onderbescherming van werknemers in de zogenaamde ‘nieuwe’ jobs binnen de platform- en pakjeseconomie tegen gaan door kwaliteitsvol werk te garanderen waarmee behoorlijke socialezekerheidsrechten kunnen worden opgebouwd, zoals voorzien in het regeerakkoord 2020.
- De mogelijkheid onderzoeken om de financiële situatie en maatschappelijke integratie van uitkeringsgerechtigden te bevorderen.
 - Een combinatie van arbeidsinkomen en uitkeringen toestaan, zeker bij de overgang van inactiviteit naar (deeltijds) werk.
 - Werklozen die een baan vinden, in staat stellen om gedurende een bepaalde periode te blijven gebruik maken van bepaalde voordelen waarover zij als gevolg van hun statuut van werkloze beschikken.
 - De combinatie van werkloosheid en vrijwilligerswerk mogelijk maken, zoals in de COVID-19-periode het geval was.
- De complexe regelgeving van het statuut samenwonende herbekijken opdat de impact van dit statuut op verschillende levensdomeinen weggenomen wordt en zodat het samenwonen en de onderlinge solidariteit van zowel gezinnen als solidaire burgers en woningdelers wordt ondersteund, zoals het Steunpunt tot bestrijding van armoede aanbeveelt in zijn memorandum ‘Samenwonen erkennen, ondersteunen en aanmoedigen’ voor de federale en regionale verkiezingen 2019.

Om de sociale zekerheid vanuit een sociaal investeringsperspectief vorm te geven, moet in de sociale zekerheid zelf geïnvesteerd worden. Enerzijds dient de bestaande financiering verbeterd te worden via rechtvaardige sociale bijdragen, zowel voor werkgevers, werkenden als zelfstandigen. Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- Vermijden dat extralegale voordelen (zoals salariswagens, maaltijdcheques...) de sociale zekerheid uithollen of ongelijkheden creëren tussen werkenden.
- Meer garanties inbouwen opdat verminderingen van de werkgeversbijdragen bedoeld om tewerkstelling te creëren en te stimuleren effectief leiden tot de creatie van kwaliteitsvolle werkgelegenheid voor kwetsbare groepen. De beoogde terugverdieneffecten via de creatie van jobs worden vandaag immers niet steeds gerealiseerd.
- De sociale bijdragen van zelfstandigen herbekijken, in functie van de financiering van hun toenemende sociale bescherming, van de onderlinge solidariteit binnen het stelsel van zelfstandigen en van de solidariteit tussen de stelsels (werknemers, zelfstandigen en ambtenaren). Deze elementen meenemen bij de verbetering van het sociaal statuut van de zelfstandigen die in het federaal regeerakkoord is voorzien.

Een andere piste is om de inkomstenbronnen van de sociale zekerheid te diversifiëren. Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert de volgende aanbevelingen.

- De financiering vanuit de fiscaliteit herbekijken en verhogen. Momenteel draagt de fiscaliteit bij via de alternatieve financiering en de evenwichtsdotatie, naast de gewone overheidsdotatie, maar slechts in beperkt mate en via bijvoorbeeld de BTW waarbij het niet de sterkste schouders zijn die de zwaarste lasten dragen. Bepaalde takken van de sociale zekerheid, zoals de verzekering voor geneeskundige verzorging en de gezinsbijslagen, zijn immers niet beperkt tot mensen die sociale bijdragen betalen op hun loon, maar zijn universeel en dus voor iedereen toegankelijk.

- Een algemene sociale bijdrage invoeren die via de fiscaliteit geheven wordt op alle mogelijke inkomsten - inclusief deze op onroerende goederen – om de last op inkomsten uit arbeid te verlichten. Deze extra middelen dienen uitsluitend om de sociale zekerheid te financieren.
- Rekening houden met fenomenen zoals robotisering en digitalisering - waardoor betaalde banen verdwijnen en dus ook inkomsten voor de sociale zekerheid, terwijl de uitgaven via de werkloosheidsuitkeringen stijgen – en voorzien in een bijdrage aan de sociale zekerheid gebaseerd op de gecreëerde meerwaarde door machines en digitalisering.

3. Naar een rechtvaardige fiscaliteit

Uit het overleg blijkt dat mensen in armoede ook via fiscaliteit willen bijdragen aan de (institutionele) solidariteit – en dat via bijvoorbeeld indirecte belastingen ook meer doen dan ze denken – maar tegelijk werden in hoofdstuk III ook heel wat ongelijkheden vastgesteld bij de manier waarop fiscaliteit in België georganiseerd is en wordt toegepast. De roep om een meer rechtvaardige fiscaliteit gebaseerd op het draagkrachtbeginsel, waarbij de sterkste schouders (multinationals, grote bedrijven, rijkere burgers) de zwaarste lasten dragen is groot. In dit hoofdstuk worden de verschillende opties verkend om fiscaliteit meer rechtvaardig te maken. Daarbij wordt zowel het innen van belastingen als de manier waarop deze middelen besteed worden bekeken, als twee evenwaardige aspecten van een rechtvaardige, herverdelende fiscaliteit.

3.1. Kiezen voor belastingvormen en maatregelen die rechtvaardige bijdragen mogelijk maken

De vorm van belastingen - lineair, progressief of forfaitair – heeft een belangrijke impact op hoe de inspanningen en bijdragen van elke burger en bedrijf verdeeld worden. Progressieve belastingen laten elkeen naargelang het inkomen bijdragen en worden daarom beschouwd als de vorm van belastingen die het dichtst aansluit bij het draagkrachtbeginsel. De deelnemers aan het overleg stellen daarom voor bij nieuwe belastingen de voorkeur te geven aan een progressieve vorm en in het bestaande belastingstelsel de progressiviteit opnieuw te versterken, nadat die de afgelopen decennia werd afgebouwd.

Bij lineaire en forfaitaire belastingen dragen mensen met een laag inkomen proportioneel meer bij omwille van het relatief hogere aandeel van de desbetreffende goederen of diensten in hun budget. Sociale correcties, die bij voorkeur zo maximaal mogelijk automatisch worden toegepast, kunnen dit negatieve effect compenseren. Bij belastingen bedoeld om gedrag te sturen, zoals bijvoorbeeld een mogelijke koolstofarifiering, kunnen daarnaast ook de inkomsten uit deze belasting aangewend worden om precare groepen te ondersteunen.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert volgende aanbevelingen.

- Meer progressiviteit invoeren in het belastingstelsel, door bijvoorbeeld hogere tarieven te voorzien op de hogere belastingschalen in de personenbelasting, maar ook door hogere vrijstellingen of lagere tarieven toe te passen op de lagere inkomens.
- Bij de invoering van nieuwe belastingen, en bij de hervorming van bestaande belastingen, de voorkeur geven aan een progressieve vorm boven een lineaire of forfaitaire vorm.
- De mogelijkheid tot fiscale aftrek bij de verwerving van een tweede of derde woning afschaffen.

- De BTW-tarieven voor essentiële diensten en goederen evalueren en bespreken, onder andere op basis van de vaststelling dat de BTW-heffingen een grotere impact hebben voor de huishoudens met een laag inkomen.
- Sociale correcties (vermindering of vrijstelling van belasting) voorzien om de grotere impact van een forfaitaire belasting voor gezinnen met een laag inkomen te compenseren, met een maximale automatische toepassing.
- *Ex ante* evaluatie (armoedetoetsen) uitvoeren op nieuwe belastingen en hervormingen ervan, met betrokkenheid van mensen in armoede en andere actoren. Systematisch inschrijven van *ex post* evaluatie in de regelgeving, na een bepaalde tijd van uitvoering.
- Bij de invoering van een koolstofarifiering oog hebben voor de impact voor mensen in armoede en bestaansonzekerheid en voorzien in:
 - Een analyse of de beoogde effecten ook via een reglementerende aanpak mogelijk zijn (zoals bijvoorbeeld een strengere milieuregelgeving), in plaats van naar het instrument van belastingen te grijpen;
 - *Ex ante* evaluatie, met de betrokken groepen, van de mogelijke impact van een koolstofarifiering in situaties van armoede en bestaansonzekerheid;
 - Het gebruik van de opbrengsten voor het ondersteunen van preciaire groepen;
 - Maatregelen die mensen in armoede en bestaansonzekerheid extra ondersteunen in de toegang tot duurzame goederen en middelen;
 - Een systematische opvolging van de (non-)take-up van deze maatregelen.

3.2. Evenredig in rekening brengen van de verschillende inkomensbronnen bij belasting

Niet alle bronnen van inkomsten worden op dezelfde manier belast en dat inkomsten uit vermogens doorgaans minder belast worden dan inkomsten uit arbeid of sociale zekerheidsuitkeringen, wordt door de deelnemers aan het overleg als een grote onrechtvaardigheid beschouwd. Om de inkomsten uit vermogen rechtvaardiger te belasten, wordt de piste van globalisering van inkomsten gesuggereerd. Deze geglobaliseerde inkomsten kunnen dan progressief belast worden.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert volgende aanbevelingen.

- Een globalisering van inkomsten (lonen, uitkeringen, roerende en onroerende inkomsten) binnen de personenbelasting invoeren.
- Een geglobaliseerde inkomensbelasting progressief maken.

3.3. Uitwerken van een vermogensbelasting

Om ook vanuit bezit van vermogen te laten bijdragen, is een vermogensbelasting het meest voor de hand liggend. Deze kan eenmalig worden toegepast als antwoord op een crisis of jaarlijks/structureel. Tegenstanders wijzen op het risico voor kapitaalvlucht of op praktische bezwaren als het ontbreken van een vermogenskadaster. Voorstanders en onderzoek nuanceren dit gevaar en zien mogelijke oplossingen voor praktische moeilijkheden. Dat een aantal landen al een vermogensbelasting kennen, toont de praktische haalbaarheid aan.

Binnen het thema vermogensbelasting past het om erfenissen als deel van de opbouw van vermogen te vermelden. Volgens schattingen is 75 % van de rijkdom geërfd, wat voor erg ongelijke startposities zorgt. Tegelijk zorgt erfenisbelasting voor grote ongelijkheden. Voor mensen met een laag inkomen zijn ze vaak pijnlijk en een bron van problemen, terwijl grote vermogens dankzij fiscaal advies relatief makkelijk kunnen ontsnappen aan de successierechten. Een hervorming van de successierechten dringt zich dan ook op.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert volgende aanbevelingen.

- Een vorm van progressieve vermogensbelasting invoeren.
- De successierechten hervormen, met een hogere belastingvrije som en hogere tarieven voor grote erfenissen.
- De mogelijkheid tot fiscale aftrek bij de verwerving van een tweede of derde woning afschaffen.

3.4. De strijd tegen fiscale fraude opvoeren

België wordt vaak ingedeeld bij de zes Europese fiscale paradijzen voor grote vermogens. De deelnemers aan het overleg zijn dan ook van mening dat het rechtvaardig innen van belastingen vereist dat de achterpoortjes, die het ontwijken van belastingen mogelijk maken via fiscale constructies, gesloten worden. Ook de strijd tegen fiscale fraude kan verder opgedreven worden, door de belastingdienst en de rechterlijke macht daar de nodige middelen voor te geven en door meer van de aanbevelingen van de parlementaire onderzoekscommissie naar de grote fiscale fraudedossiers uit te voeren.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert volgende aanbevelingen.

- Verder implementeren van de aanbevelingen ter bestrijding van fiscale fraude zoals geformuleerd door de parlementaire onderzoekscommissie naar de grote fiscale fraude-dossiers.
- Belastingontduiking bestrijden door de belastingdienst en de rechterlijke macht de middelen te geven om dat effectief en volledig te doen.

3.5. Strijden tegen mattheuseffecten en non-take-up van rechten

Om de rechtvaardigheid van een fiscaal stelsel te beoordelen, moet ook in kaart gebracht worden hoe de middelen die met belastingen worden opgehaald besteed worden. Als dit in sterke mate terugvloeit naar diegenen die het met meest bijdragen, dan blijft het herverdelend effect beperkt. In die zin zou het interessant zijn om een transparante inventaris op te maken van de overheidsuitgaven en na te gaan welke bevolkingsgroepen er de vruchten van plukken, en te voorzien in een meer systematische analyse van take-up en non-take-up. De deelnemers aan het overleg zijn verder van mening dat er over de besteding van belastingmiddelen, die 97 % van de staatsinkomsten uitmaken, collectief moet worden nagedacht en dat burgers – met respect voor de diverse samenstelling van de bevolking - daarin betrokken moeten worden. Er zijn echter heel wat drempels om meer democratische controle op de begroting – wat een uitdaging op zich vormt - mét participatie van mensen die in armoede leven, te realiseren.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert volgende aanbevelingen.

- Mattheuseffecten op federaal, gewestelijk, gemeenschaps- en lokaal niveau, in kaart brengen door systematisch kwantitatieve gegevens te verzamelen over de take-up en non-take-up van voordelen en publieke dienstverlening.

- Meer te voorzien in uitkeerbare belastingkredieten in het geval van belastingvrijstellingen en -verminderingen, opdat mensen met een laag inkomen ook gebruik zouden kunnen maken van deze belastingverminderingen.
- Fiscaal advies voor mensen in armoede toegankelijker te maken om hun rechten op bepaalde voordelen te realiseren.
- Armoedetoetsen te realiseren op nieuwe fiscale maatregelen.
- Onderzoeken of de toegang tot premies en voordelen via een universele of selectieve maatregel moet worden ingevoerd en hoe de principes van het proportioneel universalisme hierbij kunnen worden toegepast.

4. Een rechtvaardige besteding van publieke middelen: kwaliteitsvolle en toegankelijke publieke diensten

Mensen in een precaire situatie plukken aanzienlijk minder de vruchten van de investering van publieke middelen in publieke diensten, aangezien zij er veel minder gebruik van maken. In dit punt worden een aantal problemen aangeduid die de toegankelijkheid van publieke diensten voor mensen in armoede bedreigen en worden aanbevelingen geformuleerd om zowel de toegankelijkheid als de kwaliteit van publieke diensten te verhogen.

4.1. De rol van publieke diensten in het realiseren van rechten

De deelnemers aan het overleg bevestigden dat de missie van publieke diensten de effectiviteit van rechten moet zijn, maar benoemden ook een aantal tendensen die deze opdracht bemoeilijken. Een eerste daarvan is een verschuiving van heel wat verantwoordelijkheden en opdrachten naar een meer lokaal beleidsniveau, met lokale verschillen en de daarbij horende rechtsonzekerheid en ongelijke toegang tot rechten tot gevolg. Ten tweede krijgt ook het individu steeds meer verantwoordelijkheid toegeschoven, zoals onder meer blijkt uit het hanteren van een activeringslogica bij begeleiding naar tewerkstelling. Een laatste verschuiving van de verantwoordelijkheid voor het verzekeren van publieke dienstverlening van de overheid naar de markt houdt eveneens gevaren in voor de kwaliteit van de dienstverlening door een grote nadruk op de kostensetting.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert volgende aanbevelingen.

- Realiseren van rechten als centrale missie van publieke diensten bevestigen.
- Versterken van de financiering van de publieke diensten opdat ze hun opdrachten in functie van de realisatie van rechten kunnen waarmaken.
- Het rechtskarakter van diensten zoals de toegang tot water, energie en internet verhogen door Artikel 23 van de Grondwet met deze rechten uit te breiden.

4.2 De toegankelijkheid van publieke diensten verhogen

De mattheuseffecten die in hoofdstuk III bij het gebruik van publieke diensten werden beschreven, tonen hoe verschillende factoren drempels kunnen opwerpen in de toegang tot diensten. Problemen rond onder meer pertinentie van het aanbod, kostprijs, informatie, mobiliteit, onthaal en beroepsprocedures beïnvloeden de

toegankelijkheid van publieke diensten op een negatieve manier. In het overleg werd aandacht besteed aan de voorwaarden die aan rechten worden gesteld, waarbij vaak harde inkomensgrenzen worden gehanteerd. Gebruik maken van meer graduele inkomensgrenzen laat toe verschillende groepen aangepaste hulp te bieden. De deelnemers aan het overleg pleiten ervoor deze benadering – waarbij universele maatregelen worden aangevuld met specifieke acties voor bepaalde groepen, bekend als ‘proportioneel universalisme’ - vaker toe te passen.

Digitalisering is een belangrijke factor in de toegankelijkheid van publieke diensten, en kwam tijdens het overleg vaak aan bod, niet in het minst met betrekking tot de invloed van de versnelling van digitalisering door de COVID-19-crisis. Niet alleen vraagt dit toegang tot hard- en software, internet en ICT-vaardigheden, het zorgt ook voor minder fysiek contact met verleners van publieke diensten, wat nochtans van groot belang is voor mensen in een precaire situatie. Digitalisering biedt voordelen, maar volgens de deelnemers aan het overleg moeten steeds alternatieven voorzien worden, door het behoud van voldoende loketfunctie en ondersteuningsmogelijkheden.

Een belangrijke piste bij het zoeken naar manieren om de toegang tot rechten te verbeteren, is automatisering van rechten. Daarbij kunnen we vier mogelijke gradaties onderscheiden: automatische toekenning, identificatie van mogelijke rechthebbenden, automatische actualisatie en vereenvoudiging van regelgeving. De deelnemers aan het overleg wijzen erop dat automatische rechtenverkenning ook gevaren met zich meebrengt, zoals privacyrisico's en het feit dat automatische toepassing van rechten ook automatische stopzetting van deze rechten met zich meebrengt.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert volgende aanbevelingen.

- Overheidsuitgaven in kaart te brengen en na te gaan welke bevolkingsgroepen er gebruik van maken. Een meer systematische opvolging en analyse van de take-up en non-take-up van rechten en diensten.
- Een beleid rond digitalisering en de digitale kloof uitwerken en voorzien in maatregelen rond de toegang tot soft- en hardware, tot internet, en tot ICT-vaardigheden. Voorzien in alternatieven voor digitale toegang van publieke diensten, door het behoud van voldoende loketfunctie en ondersteuningsmogelijkheden.
- Zowel jongeren als volwassenen opleiden met het oog op (digitale) geletterdheid en nieuwe technologieën, onder andere door hen toegang te verzekeren tot betaalbare hard- en software.
- Organisaties en instellingen stimuleren en ondersteunen om hun aanbod te evalueren op het vlak van toegankelijkheid en (non-)take-up van hun dienstverlening.
- Aangepaste hulp voorzien voor verschillende groepen door het hanteren van graduele inkomensgrenzen.
- Maximaal toepassen van het principe van progressief universalisme, om op die manier burgers in verschillende situaties op maat te kunnen ondersteunen.
- Automatische rechtentoekenning verder ontwikkelen, in zijn vier mogelijke gradaties (automatische toekenning, identificatie van mogelijke rechthebbenden, automatische actualisatie, vereenvoudiging van regelgeving) met oog voor privacy en een goede communicatie met de betrokkenen rond hun dossier en situatie.

4.3. De kwaliteit van publieke diensten garanderen

Het ongelijke gebruik van publieke diensten wordt ook beïnvloed door de kwaliteit van de dienstverlening. Een tendens waar de deelnemers aan het overleg zich zorgen om maken is de rolverwarring waarbij publieke diensten meer opdrachten krijgen om rechten te controleren, waardoor de noodzakelijke vertrouwensrelatie tussen hulpverlener en hulpvrager onder druk komt te staan. In het overleg getuigden mensen in armoede bijvoorbeeld over het gevoel machteloos te staan tegenover de eisen van maatschappelijk werkers bij het voorleggen van een geïndividualiseerd project voor maatschappelijke integratie (GPMI).

Het Handvest van de sociaal verzekerde is een eerste voorbeeld van een instrument dat kan bijdragen aan het verzekeren van de kwaliteit van publieke diensten. In het Handvest worden een aantal principes in verband met de rechten en plichten van de sociaal verzekerden in hun contacten met socialezekerheidsinstellingen wettelijk verankerd en krijgen deze instellingen een pro-actieve informatieplicht opgelegd. De invoering van het Handvest heeft ervoor gezorgd dat de positie van sociaal verzekerden versterkt werd en dat binnen de socialezekerheidsinstellingen meer aandacht wordt besteed aan de doeltreffendheid van sociale rechten, ook al is er nog ruimte om meer outreachend te informeren en meer uitkeringen niet op vraag, maar ambtshalve toe te kennen.

De ervaring met de Agoragroep, waar mensen in grote armoede in dialoog gaan met beroepskrachten van de diensten en administratie van de bijzondere jeugdzorg van de Federatie Wallonië-Brussel, toont dat een vruchtbare en duurzame dialoog wel degelijk mogelijk is en een positieve impact heeft op de kwaliteit van de diensten. Essentiële voorwaarden voor een geslaagde dialoog zijn de overtuiging van de deelnemers dat dialoog tussen beroepskrachten en betrokkenen noodzakelijk is, dat er engagement bestaat tussen partners met verschillende gezichtspunten, dat er gemeenschappelijke referenties zijn om dit engagement op te baseren en dat de dialoog in de ogen van alle beroepskrachten van een sector legitimiteit heeft.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede formuleert volgende aanbevelingen.

- De vertrouwensrelatie tussen hulpverleners en betrokkenen te versterken en als centraal uitgangspunt te nemen binnen publieke dienstverlening.
- De bepalingen binnen het Handvest van de sociaal verzekerden verder om te zetten in de praktijk.
- Participatie- en dialoogprocessen binnen publieke diensten stimuleren en ondersteunen.

Besluit



Toen de Begeleidingscommissie van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting in februari 2020 het thema van solidariteit koos voor dit tweejaarlijkse Verslag, beseften we niet welke problemen de bevolking in ons land en in de ganse wereld zouden treffen en hoe solidariteit een bijzonder actuele invulling zou krijgen. Het coronavirus kreeg vanaf de lente 2020 onze samenleving helemaal in zijn greep, met een enorme impact op gezondheids-, economisch en sociaal vlak. Maar ook de klimaatcrisis werd in eigen land bijzonder concreet, met de overstromingen in de voorbije zomer.

Deze overstromingen illustreerden op dramatische wijze dat bestaande ongelijkheden worden versterkt door klimaatveranderingen, zoals we reeds vaststelden in ons vorige tweejaarlijkse Verslag 'Duurzaamheid en armoede': de plaatsen die het ergst getroffen werden, dichtbij rivieren, zijn de eerder armere buurten en campings met permanente bewoning. Mensen kwamen daar terecht op zoek naar een betaalbare plek om te wonen. In de nasleep van de overstromingen werden velen van hen nogmaals geconfronteerd met het grote tekort aan betaalbare en kwalitatieve woningen.

Ook de COVID-19-crisis heeft de ongelijkheden in onze samenleving zichtbaarder gemaakt. Het Steunpunt tot bestrijding van armoede heeft er in verschillende publicaties en commentaren op gewezen hoe deze ongelijkheden – naar analogie met de klimaatcrisis – versterkt en verscherpt werden door de pandemie, maar ook soms door de beschermings- en ondersteuningsmaatregelen.

In de eerste maanden van de pandemie heeft het Steunpunt veel geïnvesteerd in zijn adviezen, persberichten, organisatie van stakeholdersoverleg en interfederaal overzicht van maatregelen, om aandacht te vragen voor preciaire groepen in de aanpak van de crisis. Omdat het bovendien onmogelijk was live samen te komen, startte het team het overleg rond solidariteit begin juli op met een enquête bij de verenigingen waar armen het woord nemen. Vanaf september 2020 volgden tien digitale meetings en een bijeenkomst met de Duitstalige actoren in november 2021. We willen hier de verschillende deelnemers, en in het bijzonder deze vanuit de verenigingen waar armen het woord nemen, van harte bedanken voor hun inzet en engagement om aan dit overleg deel te nemen, vaak in moeilijke omstandigheden, elkeen met de middelen die hij of zij had, met ondersteuning van hun vereniging.

Het thema solidariteit werd samen met deze deelnemers - vanuit verenigingen, maar ook vanuit een aantal andere actoren - behandeld met een focus op twee domeinen waar solidariteit bijzonder relevant en aanwezig is en die essentieel zijn in de strijd tegen armoede: werk en fiscaliteit. We hebben in dit Verslag deze twee domeinen in aparte hoofdstukken behandeld, maar uiteraard zijn er raakpunten tussen beide. De aanbevelingen zijn opgenomen in het laatste hoofdstuk met wegen naar meer solidariteit en rechtvaardigheid, waarbij specifiek ingegaan wordt op het belang van voldoende toegankelijke en kwaliteitsvolle jobs en een sterke sociale zekerheid, een rechtvaardige fiscaliteit, en kwaliteitsvolle en toegankelijke publieke diensten.

In het eerste hoofdstuk verkennen we – op basis van het overleg en de uitwisseling van het voorbije anderhalf jaar – het concept solidariteit en een aantal evoluties. Zoals reeds aangegeven kreeg solidariteit de voorbije twee jaar heel concreet vorm doorheen de vele hulp- en ondersteuningsinitiatieven aan diegenen die het moeilijk hadden. Burgers en organisaties gingen over tot verschillende acties, wat we tijdens het overleg

benoemen als directe of 'warme' solidariteit. Maar bovenal heeft de sociale bescherming – een systeem van indirecte of 'koude' solidariteit - een enorm belangrijke rol gespeeld als schokdemper tijdens de crisis. De verschillende overheden hebben tal van maatregelen genomen, op verschillende domeinen, zoals het interfederaal overzicht van het Steunpunt oplijst. Het belang van een sterk institutioneel solidariteitssysteem werd in het overleg binnen het Steunpunt meermaals benadrukt.

Dit Verslag kijkt naar solidariteit in zijn verschillende dimensies, en dit vanuit een armoede-invalshoek. In de eerste plaats is er de dimensie van bijdragen. Voor de deelnemers die zelf in armoede leven is het duidelijk: zij willen uiting geven aan hun solidariteit en bijdragen aan de samenleving en doen dat ook: ze helpen elkaar, ze nemen iemand in huis, ze doen (al dan niet erkend) vrijwilligerswerk, ze verrichten essentiële – maar vaak preciaire – jobs, ze betalen BTW op goederen en diensten ... Alleen wordt dit nauwelijks gezien door de samenleving, wordt vaak gedacht van 'we zullen ze iets geven', 'eigen schuld dikke bult', 'profiteur', ... of wordt solidair gedrag soms zelfs bestraft (zie het statuut samenwonende). In dit Verslag worden mensen in armoede zichtbaar als actor van solidariteit.

Via betaald werk en de sociale bijdragen die daarop geheven worden, dragen werkenden bij aan het systeem van sociale zekerheid, dat bescherming biedt wanneer het inkomen uit arbeid wegvalt. Veel mensen in armoede hebben echter geen of precair werk waardoor ze niet kunnen bijdragen aan dit indirecte solidariteitsstelsel en tegelijk onvoldoende sociale zekerheidsrechten opbouwen. Anderen vervullen taken die essentieel zijn voor de samenleving, maar vaak onzichtbaar en onbetaald zijn, zoals vrijwilligers, mantelzorgers, informele hulp ... Werk kan mensen nochtans uit armoede helpen en houden, als het gaat om een kwalitatieve job op financieel vlak, op contractueel vlak, qua arbeidsvoorwaarden en qua maatschappelijke waardering. Het blijft dan ook een grote opdracht voor de overheden en sociale partners in dergelijke jobs te voorzien voor diegenen die moeilijk toegang hebben tot de arbeidsmarkt. We vernoemen in het Verslag enkele pistes die uitgaan van lokale noden, werk op maat en een participatieve benadering. Bij de uitvoering van de relanceplannen moet hiervoor meer aandacht zijn. Daarnaast is het belangrijk iedereen een menswaardig inkomen te garanderen opdat mensen in financiële zekerheid aan hun leven en toekomst kunnen werken.

De tweede dimensie van solidariteit gaat over herverdeling. Tijdens het overleg legden de deelnemers vele ongelijkheden bloot in herverdelingsmechanismen en tussen de groepen die er baat bij hebben. We gaan bijvoorbeeld dieper in op verschillende mattheuseffecten in onze samenleving: mensen in armoede maken veel minder gebruik van publieke diensten. In het overleg getuigde een deelneemster over hoe ze bij het lezen van het stadsmagazine vooral een aanbod ziet waarvan ze nooit gebruik maakt. Bij de bespreking van het domein fiscaliteit werd duidelijk hoe belangrijk de besteding van de ingezamelde publieke middelen is, en hoe ook die besteding op rechtvaardigheid geëvalueerd dient te worden. Daarnaast is er de problematiek van non-take-up van rechten, waarrond het Steunpunt tot bestrijding van armoede de voorbije jaren veel heeft gewerkt: mensen in armoede maken vaak geen gebruik van rechten omdat ze niet over de informatie beschikken, bang zijn voor stigmatisering of voor perverse effecten van de hulpvraag, verloren lopen in de procedures of complexe regelgeving...

De deelnemers aan het overleg brachten ook een derde dimensie van solidariteit naar voren: de collectieve dimensie. De gezamenlijke strijd van mensen in armoede, met hun verenigingen en netwerken – en van andere maatschappelijke actoren - geeft elke dag vorm aan een bijzondere en concrete solidariteit.

De COVID-19-crisis heeft budgettaire wonden geslagen. Na de economische crisis van 2008 werd door de overheden vooral op besparingen ingezet, niet in het minst onder druk van het Europese niveau. Uit dit Verslag komt nadrukkelijk de vraag om niet te besparen, maar om te investeren in de sociale bescherming en ze te versterken, door onder andere op zoek te gaan naar nieuwe inkomsten, vanuit het streven naar solidariteit en

rechtvaardigheid. In het overleg, maar ook in de bredere samenleving, heerst bovendien de overtuiging dat de sterkste schouders de grootste lasten kunnen en moeten dragen. Dit idee kan gerealiseerd worden door onder andere het principe van progressiviteit terug te versterken in de fiscaliteit, door verschillende inkomsten en ook vermogen veel evenwichtiger in rekening te brengen bij de belastingen, en door extreme rijkdom aan te pakken.

In de Begeleidingscommissie van het Steunpunt tot bestrijding van armoede werd bij de bespreking van de ontwerp teksten opgemerkt dat het Verslag misschien wel meer spreekt over rijkdombestrijding, dan over armoedebestrijding. We verwijzen hier ook naar het vorige tweejaarlijkse Verslag rond duurzaamheid waarin het voorstel gedaan wordt om te voorzien in een 18de SDG (Sustainable Development Goal), rond rijkdombestrijding. Extreme rijkdom is immers een vorm van extreme ongelijkheid en draagt niet bij tot een solidaire, rechtvaardige samenleving. We doen daarom een aantal aanbevelingen om vermogende burgers en multinationals meer te laten bijdragen.

Dit Verslag geeft tenslotte nog meer weerklank aan de leuze to leave no one behind (niemand achterlaten), het motto achter de 17 SDGs van de VN-Agenda 2030, en tevens de slotboodschap van het vorige tweejaarlijkse Verslag. Deze oproep hebben we vanuit het Steunpunt tot bestrijding van armoede tijdens de COVID-19-crisis meermaals herhaald. Tijdens het overleg in functie van dit Verslag voerden mensen in armoede mee het debat rond solidariteit, werk, sociale zekerheid en fiscaliteit.

Betrekken van mensen in armoede en bestaansonzekerheid – in dialoog met de andere actoren in de strijd tegen armoede – blijft een belangrijke opdracht voor de overheden van dit land, om effectief tegen armoede te strijden en de rechten van iedereen te realiseren. Dit Verslag reikt alvast materiaal en aanbevelingen aan voor politiek debat en politieke actie, in functie van voldoende toegankelijke en kwaliteitsvolle jobs, de versterking van de sociale zekerheid, een rechtvaardige fiscaliteit, en kwaliteitsvolle en toegankelijke publieke diensten. De organisatie van een Interministeriële Conferentie rond armoedebestrijding, zoals voorzien in het Samenwerkingsakkoord ter bestendiging van het armoedebeleid, zou een belangrijk signaal zijn dat de verschillende overheden dit Verslag en zijn aanbevelingen willen meenemen in hun beleid, in het kader van de herstelplannen, en in de strijd tegen armoede.

Bijlage



1. Samenwerkings-akkoord tussen de federale Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten betreffende de bestendinging van het armoedebeleid

Samenwerkingsakkoord tussen de federale Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten betreffende de bestendinging van het armoedebeleid werd ondertekend te Brussel op 5 mei 1998, en goedgekeurd door:

- De Vlaamse Gemeenschap, decreet van 17 november 1998, B.S. van 16 december 1998
- De federale Staat, wet van 27 januari 1999, B.S. van 10 juli 1999
- De Franse Gemeenschap, decreet van 30 november 1998, B.S. van 10 juli 1999
- De Duitstalige Gemeenschap, decreet van 30 november 1998, B.S. van 10 juli 1999
- Det Waals Gewest, decreet van 1 april 1999, B.S. van 10 juli 1999
- het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, ordonnantie van 20 mei 1999, B.S. van 10 juli 1999.

TEKST VAN HET AKKOORD

Gelet op art. 77 van de Grondwet;

Gelet op de bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen, inzonderheid op artikel 92bis, § 1, ingevoegd bij de bijzondere wet van 8 augustus 1988 en gewijzigd bij de wet van 16 juli 1993;

Gelet op de bijzondere wet van 12 januari 1989 met betrekking tot de Brusselse Instellingen, inzonderheid op artikelen 42 en 63;

Gelet op de wet van 31 december 1983 tot hervorming der instellingen voor de Duitstalige Gemeenschap, inzonderheid op artikel 55bis, ingevoegd bij de wet van 18 juli 1990 en gewijzigd bij de wet van 5 mei 1993;

Gelet op de beslissing van het Overlegcomité Federale Regering - Gemeenschaps- en Gewestregeringen van 3 december 1997;

Overwegende dat bestaansonzekerheid, armoede en sociale, economische en culturele uitsluiting, zelfs voor één enkele persoon, op een ernstige manier afbreuk doen aan de waardigheid en aan de gelijke en onvervreembare rechten voor alle personen;

Overwegende dat het herstellen van de voorwaarden voor menselijke waardigheid en de uitoefening van de rechten van de mens, zoals bepaald in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens van 10 december 1948 en in de twee Internationale Verdragen inzake economische, sociale en culturele rechten en inzake burgerrechten en politieke rechten van 19 december 1966, een gemeenschappelijk doel is voor iedere overheid van het land;

Overwegende dat daartoe voortdurende en gecoördineerde inspanningen nodig zijn van elke overheid apart en van allen samen, voor het uitstippelen, het uitvoeren en het evalueren van het beleid tot voorkoming van bestaansonzekerheid, tot bestrijding van de armoede en tot integratie van de personen in de samenleving;

Overwegende dat de sociale zekerheid prioritair is voor het behoud van de sociale samenhang en voor het voorkomen van bestaansonzekerheid, armoede en sociale ongelijkheid en voor de menselijke emancipatie;

Overwegende dat het nodig is de bestendiging van dit integratiebeleid te waarborgen, namelijk door het aanpassen en het ontwikkelen van de openbare dienstverlening;

Overwegende dat de betrokkenheid van alle personen bij dit integratiebeleid, reeds bij het uitstippelen ervan, door de overheid moet gewaarborgd worden;

- De Federale Staat, vertegenwoordigd door de Eerste Minister, de Minister van Sociale Zaken, de Minister van Tewerkstelling en Arbeid, belast met het beleid van gelijke kansen voor mannen en vrouwen, de Minister van Volksgezondheid en Pensioenen en de Staatssecretaris voor Maatschappelijke Integratie;
- De Vlaamse Gemeenschap en het Vlaamse Gewest, vertegenwoordigd door hun Regering, in de persoon van de Minister-President en de Ministers bevoegd voor de coördinatie van het armoedebeleid en voor de bijstand aan personen;
- De Franse Gemeenschap, vertegenwoordigd door haar Regering, in de persoon van de Minister-President;
- De Duitstalige Gemeenschap, vertegenwoordigd door haar Regering, in de persoon van de Minister-President en de Minister van Jeugd, Vorming, Media en Sociale Zaken;
- Het Waals Gewest, vertegenwoordigd door de Minister-President en de Minister van Sociale Actie;
- Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, vertegenwoordigd door de Minister-President;
- De Gemeenschappelijke Gemeenschaps-commissie, vertegenwoordigd door de leden van het Verenigd College bevoegd voor Bijstand aan Personen;

Kwamen het volgende overeen:

ART. 1

Zonder afbreuk te doen aan hun eigen bevoegdheden verbinden de ondertekenende partijen zich ertoe hun beleid tot voorkoming van bestaansonzekerheid, tot bestrijding van de armoede en tot integratie van de personen in de samenleving voort te zetten en te coördineren op basis van de hierna volgende principes:

- Het realiseren van de sociale rechten, vastgelegd in artikel 23 van de Grondwet;
- Een gelijke toegang voor iedereen tot al deze rechten, wat ook maatregelen van positieve actie kan inhouden;
- Het invoeren en versterken van de modaliteiten voor de deelneming van alle betrokken overheden en personen, inzonderheid van personen die in armoede leven, aan het uitstippelen, het uitwerken en het evalueren van dit beleid;
- Een beleid van maatschappelijke integratie is een inclusief, globaal en gecoördineerd beleid, dit wil zeggen dat het moet gevoerd worden op alle bevoegdheidsgebieden en dat een voortdurende evaluatie van alle ondernomen en overwogen initiatieven en acties daartoe vereist is.

ART. 2

Daarom verbinden de ondertekenende partijen zich ertoe bij te dragen elkeen binnen hun bevoegdheden aan een "Verslag over Bestaansonzekerheid, Armoede, Sociale Uitsluiting en Ongelijke Toegang tot de Rechten", verder "het Verslag" genoemd. Dit wordt tweejaarlijks tegen de maand november opgemaakt door het "Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting", voorzien in artikel 5 van dit akkoord, op basis van de bijdrage van de partijen. Het verslag wordt in de drie landstalen opgemaakt.

Het bevat minstens:

- Een evaluatie van de evolutie van onzekere levensomstandigheden, van armoede en van sociale uitsluiting op basis van indicatoren zoals zij overeenkomstig artikel 3 worden vastgelegd;
- Een evaluatie van de daadwerkelijke uitoefening van sociale, economische, culturele, politieke en burgerrechten alsook van de ongelijkheid die blijft bestaan wat betreft de toegang tot de rechten;
- Een inventaris en een evaluatie van het beleid en van de acties die sinds het vorig verslag werden gevoerd;
- Concrete aanbevelingen en voorstellen om de toestand van de betrokken personen op alle in dit artikel bedoelde gebieden zowel op lange als op korte termijn te verbeteren.

ART. 3

Na overleg met de wetenschappelijke wereld, de bevoegde administraties en instellingen, de sociale partners en de organisaties waar de armen het woord nemen, zullen de ondertekenende partijen onderzoeken welke kwantitatieve en kwalitatieve indicatoren en instrumenten kunnen gebruikt en/of uitgewerkt worden om de evolutie op alle in artikel 2 bedoelde gebieden te analyseren, opdat de bevoegde overheden op de meest passende manier kunnen ingrijpen. Een eerste reeks indicatoren zal worden vastgelegd voor 15 november 1998.

Zonder afbreuk te doen aan de wetten en reglementen betreffende de bescherming van de persoonlijke levenssfeer van de individuen, verbinden de ondertekenende partijen zich ertoe alle gegevens waarover een voorafgaand akkoord wordt bereikt kosteloos ter beschikking te stellen van het "Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting" of de toegang tot deze gegevens te vergemakkelijken, indien ze behoren tot externe diensten. De ondertekenende partijen hebben ook toegang tot deze gegevens.

ART. 4

§ 1. Het Verslag wordt via de Interministeriële Conferentie Sociale Integratie vermeld in artikel 9 overhandigd aan de federale Regering en aan de Regeringen van de Gemeenschappen en van de Gewesten, die zich ertoe verbinden het aan hun Raden, Parlementen of Vergaderingen te bezorgen.

§ 2. De Federale Regering bezorgt het Verslag binnen de maand na ontvangst aan de Nationale Arbeidsraad en de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven die op hun beurt binnen de maand advies uit brengen, namelijk over de gebieden die tot hun taken behoren. De Gemeenschappen en Gewesten vragen eveneens advies aan hun adviesorganen die op dit vlak bevoegd zijn volgens dezelfde procedure.

§ 3. Alle ondertekenende partijen verbinden er zich toe een debat te houden over de inhoud van het verslag en van de adviezen, inzonderheid over de aanbevelingen en voorstellen van het verslag.

ART. 5

§ 1. Om het voorgaande te kunnen realiseren wordt een "Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting" opgericht, belast met de volgende opdrachten:

- Informatie over bestaansonzekerheid, armoede, sociale uitsluiting en toegang tot de rechten inventariseren, systematiseren en analyseren op basis van de indicatoren, zoals bepaald in artikel 3;
- Concrete aanbevelingen en voorstellen doen om het beleid en de initiatieven tot voorkoming van bestaansonzekerheid, tot bestrijding van de armoede en tot integratie van de personen in de samenleving te verbeteren;
- Minstens om de twee jaar een Verslag zoals bedoeld in artikel 2 opmaken;

- Op verzoek van één van de ondertekenende partijen, van de Interministeriële Conferentie Sociale Integratie of op eigen initiatief adviezen uitbrengen of interimverslagen opmaken over ieder vraagstuk dat betrekking heeft op een gebied dat tot zijn opdrachten behoort;
- Structureel overleg organiseren met de armsten.

§ 2. Om de doelstellingen van § 1 waar te maken betreft het Steunpunt de verenigingen waar de armen het woord nemen op een structurele en bestendige manier bij zijn werkzaamheden, hierbij gebruikmakend van de dialoogmethode zoals ze ontwikkeld werd bij het totstandkomen van het "Algemeen Verslag over de Armoede".

Het Steunpunt kan ook een beroep doen op alle personen en op openbare of privé organisaties die op dit vlak deskundig zijn.

ART. 6

§ 1. Het "Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting" wordt opgericht als drietalige instelling op federaal niveau, bij het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding. Het wordt gesubsidieerd door alle betrokken partijen. Voor 1998 wordt een budget ter beschikking gesteld van 20 miljoen frank:

- 15.000.000 BF door de federale Staat;
- 2.800.000 BF door de Vlaamse Gemeenschap en het Vlaamse Gewest;
- 1.700.000 BF door het Waals Gewest (in overleg met de Franse en de Duitstalige Gemeenschap);
- 500.000 BF door het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (in overleg met de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie).

De bedragen worden jaarlijks geïndexeerd. Het budget kan mits akkoord van alle betrokken partijen worden aangepast na evaluatie door middel van een aanhangsel bij dit samenwerkingsakkoord.

De bedragen worden gestort voor maart van het jaar waarop ze betrekking hebben.

§ 2. Er moet een permanente en structurele samenwerking zijn tussen het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting en de bevoegde administraties van de Gemeenschappen en Gewesten. Daartoe worden aan het "Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting" wetenschappelijke medewerkers onder één of andere vorm ter beschikking gesteld door de drie Gewesten, namelijk 1,5 fulltime equivalent door het Vlaams Gewest, 1 fulltime equivalent door het Waals Gewest en 1/2 fulltime equivalent door het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Indien het om ambtenaren gaat blijven deze deel uitmaken van het personeel van het Gewest.

§ 3. De Gemeenschappen en de Gewesten zorgen, in volle respect voor elkanders bevoegdheden en budgetten, voor de erkenning en aanmoediging van organisaties waar armen het woord nemen.

ART. 7

§ 1. Een Beheerscomité wordt bij het "Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting" opgericht, met de volgende opdrachten:

- Ervoor zorgen dat dit samenwerkingsakkoord correct wordt uitgevoerd;
- Op voorstel van de Begeleidingscommissie, voorzien in artikel 8, beroep doen op wetenschappelijke instellingen of gespecialiseerde studiediensten die, gelet op hun ervaring en het materieel waarover zij beschikken, het "Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting" kunnen

bijstaan in het vervullen van zijn taken. In dit geval moet een overeenkomst worden gesloten met het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racisme-bestrijding;

- Het opmaken voor het "Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting" van een ontwerp van budget waarvan het beheer strikt gescheiden is van de organieke dotatie voor het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding;
- Het bepalen van het personeels-behoefte-plan en inzonderheid het functieprofiel van de coördinator.

§ 2. De Voorzitter en de Ondervoorzitter van het Beheerscomité en de coördinator van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting wonen de vergaderingen van de Raad van Beheer van het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding bij met raadgevende stem, wanneer punten die betrekking hebben op het "Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting" op de agenda staan.

§ 3. Naast de vertegenwoordiger van de Eerste Minister die het Beheerscomité voorzigt, telt dit comité 12 leden onder wie:

- 4 leden voorgedragen door de federale Staat;
- 3 leden voorgedragen door de Vlaamse Gemeenschap en het Vlaamse Gewest;
- 2 leden voorgedragen door het Waals Gewest in overleg met de Franse Gemeenschap;
- 2 leden voorgedragen door het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in overleg met de Gemeenschappelijke Gemeenschapscom-missie, onder wie één Nederlandstalige en één Franstalige;
- 1 lid voorgedragen door de Duitstalige Gemeenschap.

Deze leden worden aangesteld op grond van hun deskundigheid en ervaring op de in dit samenwerkingsakkoord bedoelde gebieden. Ze worden door de respectieve Regeringen aangesteld en bij een in Ministerraad overlegd koninklijk besluit benoemd voor een hernieuwbaar mandaat van 6 jaar.

§ 4. Daarnaast zijn de Directeur en de Adjunct- directeur van het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding alsook de coördinator van het "Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting" leden van het Beheerscomité met raadgevende stem.

ART. 8

Er wordt een Begeleidingscommissie opgericht onder voorzitterschap van de minister of staatssecretaris die Maatschappelijke Integratie onder zijn bevoegdheid heeft, die de werkzaamheden van het "Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting" begeleidt. De Begeleidingscommissie bewaakt ook de metho-dologie en criteria zoals bepaald in artikel 3, evenals de vooruitgang van het Verslag. De Begeleidingscommissie bestaat uit de leden van het Beheerscomité, voorzien in artikel 7, minstens aangevuld met:

- 4 vertegenwoordigers van de sociale partners, voorgedragen door de Nationale Arbeidsraad;
- 2 vertegenwoordigers van de ziekte-verzekeringsinstellingen, voorgedragen door het Nationaal InterMutualistisch College;
- 5 vertegenwoordigers voorgedragen door de organisaties waar de armen het woord nemen, waaronder een vertegenwoordiger van de daklozen;
- 3 vertegenwoordigers voorgedragen door de afdeling Maatschappelijk Welzijn van de Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten.

Deze vertegenwoordigers worden voorgedragen op grond van hun deskundigheid en ervaring op de in dit samenwerkingsakkoord bedoelde gebieden. Het Beheerscomité verleent hen een mandaat van 6 jaar.

ART. 9

Om overleg tussen de verschillende Regeringen te waarborgen, komt de Interministeriële Conferentie Sociale Integratie minstens tweemaal per jaar bijeen.

Zonder afbreuk te doen aan de bevoegdheden van de overheden waaruit zij is samengesteld, heeft zij tot taak te zorgen voor een globale, geïntegreerde en gecoördineerde benadering van het beleid tot voorkoming van bestaansonzekerheid, tot bestrijding van de armoede en tot integratie van de personen in de samenleving.

Zij wordt door de Eerste Minister voorgezeten en voorbereid in samenwerking met de minister of staatssecretaris die de Maatschappelijke Integratie onder zijn bevoegdheid heeft. Zij staan ook in voor de opvolging ervan. Daartoe doen zij een beroep op de deskundige hulp van de Cel Armoede binnen het Bestuur Maatschappelijke Integratie en van het "Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting".

ART. 10

In het kader van de Interministeriële Conferentie Sociale Integratie zullen de ondertekenende partijen de werking van het "Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting" en van dit samenwerkingsakkoord jaarlijks evalueren.

ART. 11

Het huidig samenwerkingsakkoord streeft er toe de opdracht van het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding haar taak te bevestigen zoals omschreven in artikel 2 van de wet van 15 februari 1993 over de oprichting van een Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding, in het bijzonder voor de bevoegdheid aangaande de strijd tegen elke vorm van uitsluiting. Dat is dan ook de reden waarom, bij het hernieuwen van de Raad van beheer van het Centrum, de federale regering het Parlement zal uitnodigen rekening te houden met deze bevestiging op basis van de evaluatie voorzien door artikel 10.

Gedaan te Brussel, op 5 mei 1998, in 7 exemplaren.

- Voor de Federale Staat: J.-L. DEHAENE, Eerste Minister; M. COLLA, Minister van Volksgezondheid; M. DE GALAN, Minister van Sociale Zaken; M. SMET, Minister van Tewerkstelling en Arbeid, J. PEETERS, Staatssecretaris voor Maatschappelijke Integratie;
- Voor het Vlaams Gewest en de Vlaamse Gemeenschap: L. VAN DEN BRANDE, Minister-President; L. PEETERS, Minister van Binnenlandse Aangelegenheden, Stedelijk Beleid en Huisvesting; L. MARTENS, Minister van Cultuur, Gezin en Welzijn;
- Voor de Franse Gemeenschap: L. ONKELINX, Minister-President;
- Voor de Duitstalige Gemeenschap: J. MARAITE, Minister-President; K.-H. LAMBERTZ, Minister van Jeugd, Vorming, Media en Sociale Zaken;
- Voor het Waals Gewest: R. COLLIGNON, Minister-President; W. TAMINIAUX, Minister van Sociale Actie;
- Voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: CH. PICQUE, Minister-President;
- Voor de Gemeenschappelijke Gemeenschaps-commissie: R. GRIJP, D. GOSUIN, Leden van het Verenigd College bevoegd voor Bijstand aan Personen.

Eindnoten



¹ De evaluatieopdracht van het Steunpunt tot bestrijding van armoede behelst ook activiteiten in verband met het verzamelen van informatie, het ondersteunen en stimuleren van onderzoek, het publiceren van interessante juridische beslissingen vanuit een armoede-invalshoek, het opvolgen van internationale verdragen over de rechten van de mens (in samenwerking met andere mensenrechteninstellingen), de ex ante evaluatie van wetgeving op zijn impact op armoede, en werkzaamheden rond thema's zoals de non-take-up van rechten. Voor informatie over deze verschillende werkzaamheden, zie de website van het Steunpunt: www.armoedebestrijding.be.

² Zie de thematische pagina van het Steunpunt tot bestrijding van armoede: <https://www.armoedebestrijding.be/themas/covid-19/>.

³ [Samenwerkingsakkoord tussen de federale Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten betreffende de bestendiging van het armoedebeleid, Belgisch Staatsblad van 16 december 1998 en van 10 juli 1999.](#)

⁴ Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2017). [Burgerschap en armoede. Een bijdrage aan politiek debat en politieke actie. Tweejaarlijks verslag 2016-2017](#), Brussel, Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, p. 7 tot 10.

⁵ Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2020). [Input van het stakeholdersoverleg i.f.v. de Vlaamse Taskforce Kwetsbare gezinnen, op vraag van de Vlaams minister van Welzijn, Volksgezondheid, Gezin en Armoedebestrijding](#), dd. 6 juli 2020, Brussel, Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, p. 13 tot 22.

Tweejaarlijks Verslag 2020-2021

Solidariteit en armoede

Een bijdrage aan politiek debat en politieke actie

Samenvatting

Brussel, mei 2022



Auteur	Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting Victor Hortaplein 40, 1060 Sint-Gillis T: 02 212 31 67 armoedebestrijding@cntr.be - www.armoedebestrijding.be  @Luttepauvrete
Redactie	François Demonty, David de Vaal, Mélanie Joseph, Thibault Morel, Veerle Stroobants en Henk Van Hootegem
Documentatie	Christophe Blanckaert, Catherine Boone, Emily Clissold en Michiel Commère
Opmaak	Catherine Boone

Deze publicatie is in elektronische versie beschikbaar op de website van het Steunpunt: www.armoedebestrijding.be.

Een samenvatting van dit tweejaarlijks verslag is eveneens beschikbaar in het Frans, Engels en Duits.

Het Steunpunt juicht de verspreiding van kennis toe, maar dringt aan op respect voor de samenstellers en auteurs van alle bijdragen in deze publicatie. Haar als informatiebron gebruiken, is alleen toegestaan met vermelding van auteur en bron; de teksten of andere auteursrechtelijke beschermd elementen geheel of gedeeltelijk reproduceren, verkopen, publiceren, aanpassen mag alleen met de schriftelijke toelating van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting.

Gelieve op volgende wijze naar deze publicatie te verwijzen:

Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2022). *Solidariteit en armoede. Een bijdrage aan politiek debat en politieke actie. Samenvatting. Tweejaarlijks Verslag 2020-2021*, Brussel, Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting.



Service de lutte contre la pauvreté,
la précarité et l'exclusion sociale

Steunpunt tot bestrijding van armoede,
bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting

Dienst zur Bekämpfung von Armut, prekären
Lebensumständen und sozialer Ausgrenzung

STEUNPUNT TOT BESTRIJDING VAN ARMOEDE, BESTAANSONZEKERHEID EN SOCIALE UITSLUITING

Victor Hortaplein 40, 1060 Sint-Gillis



WWW.ARMOEDEBESTRIJDING.BE



@Luttepauvrete